

Örnólfur Thorsson

Grettis saga

Kennsluleiðbeiningar

Mál og menning & Námsgagnastofnun

Grettis saga – kennsluleiðbeiningar

© 1994 Örnólfur Thorsson

Öll réttindi áskilin

1. útgáfa 1994

**NÁMSGAGNASTOFNUN
Reykjavík**

Umbrot og prentun: Námsgagnastofnun

Um þessa útgáfu

Sú útgáfa Grettis sögu, sem þið hafið milli handa, er ekki sérhönnuð fyrir þarfir grunnskólanema heldur hluti af ritröðinni *Sígildar sögur* og tekur lit og lögun af öðrum bókum í þeirri röð. Formáli er þannig nokkuð langur og stundum flókinn, skýringar heldur ítarlegar fyrir þarfir nemenda og viðbætir kannski vafasöm lesning. Hér á eftir fylgir því stutt greinargerð fyrir þessari útgáfu ásamt ábendingum um notkun hennar í kennslu.

Baldur Sigurðsson, Baldur Hafstað, Mörður Árnason, Sigurður Svavarsson og Heimir Pálsson hafa allir lagt mér lið við frágang þessara leiðbeininga, lesið þær yfir á einhverju stigi, lagt mér til hugmyndir eða reynst hollráðir með öðrum hætti. Þeim þakka ég liðveisluna.

Frágangur texta og stafsetning

Texti Grettlu er prentaður á nútímafsetningu og velflestum beygingar- og orðmyndum hefur verið snúið til samræmis við það sem nú tókast. Það hefur þó ekki miklar breytingar í för með sér, handrit sögunnar eru fremur ung og sagan samin seint á ritunarskeiði Íslendinga sagna. Litlar breytingar hafa þannig verið gerðar á beygingar-myndum nafnorða og lýsingarorða en meiri í beygingu sagnorða, þó hin forna beyging sé ekki einhlít í handritum sögunnar. Sagnorð beygðust svo að fornu í framsöguhaetti nútíðar og þátíðar:

nt.: fer / ferr / ferr // fórum / farið / fara – þt.: fór / fórt / fórr // fórum / fóruð / fóru

Eins og sjá má hefur beygingin ekki breyst mikið frá fornu máli til nýs. Viðtengingaráttur hefur breyst þannig að öll fleirtalan hefur fengið beygingarendigar framsögu-háttar og fyrsta persóna eintölu í nútíð og þátíð er nú *fari* og *færi* í stað *fara* og *færa*.

Á stöku stað eru beygð eignarfornöfn í textanum. Leifar af þeim eru í íslensku máli framundir 1600, en þá verður allsráðandi eignarfallsmýnd persónufornafns: *okkar*, *ykkar*, *yðar*. Ágæt dæmi um þessi beygðu eignarfornöfn eru í ræðu Spesar við lok sögunnar:

„Nú þykir mér vel farið hafa og lyktast *okkart* mál. [...] Kann vera að heimskir menn dragi sér til eftirdæma *okkra* hina fyrri ævi. Skulum við nú gera þá endalykt *okkars* lífs að góðum mönnum sé þar eftir líkjanda. Nú skulum við kaupa að þeim mönnum sem hagir eru á steinsmíði að þeir geri sinn Stein hvoru *okkru* og mættum við svo bæta það sem við höfum brotið við guð.“

Til glöggvunar fylgir hér beyging fornislenska eignarfornafnsins *yð(v)ar* en á sama hátt beygðust *okkar* og *ykkar*:

kk: *yð(v)ar* / *yð(v)arn* / *yðrum* / *yð(v)ars* // *yðrir* / *yðra* / *yðrum* / *yð(v)arra*
kvk: *yður* / *yðra* / *yð(v)arri* / *yð(v)arrar* // *yðrar* / *yðrar* / *yðrum* / *yð(v)arra*
hk: *yð(v)art* / *yð(v)art* / *yðru* / *yð(v)ars* // *yður* / *yður* / *yðrum* / *yð(v)arra*

Þá kann sumum að bregða í brún við ábendingarfornafnið *sjá* (nú *þessi*) sem fyrir kemur nokkrum sinnum í sögunni, t.d.:

Sér hann að maður gengur inn þriflegur í rauðum kyrtri og hafði hjálm á höfði. *Sjá* sneri til skálans því að hann heyrði umfang mikið er þeir áttust við.

En engi þóttist vita hvaðan *sjá* piltur kom eða hvað af honum varð en það ætla menn helst að það hafi verið óhreinn andi sendur til óheilla Grettii.

Þetta fornafn beygðist svo að fornu:

kk: sjá (þessi) / þenna / þessum (þeima) / þessa // þessir / þessa / þessum / þessa(ra)
kvk: sjá (þessi) / þessa / þessi (þessari) / þessar(ar) // þessar / þessar / þessum / þessa(ra)
hk: þetta / þetta / þessu (þvísa) / þessa // þessi / þessi / þessum / þessa(ra)

Óákveðna fornafnið 'hvorgi' merkti að fornu tvennt, annars vegar 'hvor', hins vegar 'hvorugur' en það orð á reyndar ættir að rekja til þess. Í Grettu merkir það alltaf 'hvorugur' eins og sjá má af þessum dæmum:

jafnkomandi er á með okkur bóna því að hér er *hvorgi* skefjumaður
Eftir það skildu þeir og líkaði *hvorigum* annars spár
þeir gerðu svo mikil metorð hans að *hvorigir* lögðu öðrum öfugt orð
hún hafði haldið honum svo fast að hann mátti *hvorigri* hendi taka til nokkurs

Þá eru nokkur dæmi í sögunni um óákveðna fornafnið 'hvortveggi', en að fornu beygðust báðir hlutar þess orðs, sbr.:

vildi sitt mál *hvortveggi* hafa
tókst þar mikill bardagi og gengu *hvorirtveggju* vel fram
sóttust þeir um hríð og urðu *hvorirtveggja* sárir
hann bjó á Bálkastöðum *hvorumtveggjum*

Í þessari útgáfu hefur verið haldið í nokkur viðskeyti sem einkenna fornt mál, t.d.: *hvorigur*, *auðigur*, *nafnkunnigar*, *nauðigur* og *fjölkunnigar*.

Merking allmargra nafnorða og lýsingarordra hefur breyst nokkuð frá því sem hún var á ritunartíma Grettu og er að jafnaði vakin athygli á slíku í skýringum. Á sama hátt er það yfirleitt nefnt ef kyn nafnorða hefur breyst, sbr. t.d. skýringu neðst á blaðsíðu 299.

Skýringar

Orðskýringar eru heldur fleiri en áður hefur tíðkast í þessari ritröð og ætti það að gagnast grunnskólanemendum. Að jafnaði eru orð færð í nefnimynd; nafnorð í nf. et., sagnir í nh., lýsingarord í kk. et. nf. Þó eru allvíða teknar upp heilar setningar og skýrðar og stöku sinnum einstakrar orðmyndir, einkum á það við um myndir sagnorða (*lagið*, *lagin*, o.s.frv.). Vert er að taka fram að reynt er að vísa sem minnst milli skýringa; ef talin er þörf á að skýra orð oftar en einu sinni er skýring að jafnaði endurtekin.

Í skýringunum er stundum farið nokkuð langt frá Gretti og sögu hans, einkum þegar til hliðsjónar eru frásagnir í öðrum miðaldabókum (sbr. t.d. *Landnámu* í fyrsta hluta, *Fóstbræðru* og *Laxdaelu* í öðrum og *Morkinskinnu* í þeim þriðja) eða vakið máls á nýstárlegum skýringum á orðum (sbr. t.d. *allskjallkænlega* á bls. 336), orðatiltækjum (sbr. t.d. *e-ir deila kálið* á bls. 355–56) eða málsháttum (sbr. t.d. *hafi eik [...] skefur* á bls. 274–75). Allvíða er beitt þeirri aðferð við skýringar að vitna beint til annarra miðaldabóka, ýmist sagnabókmennata (Íslendinga sagna og konungasagna) eða frædirita eins og *Grágásar* (sbr. t.d. *almenningur* bls. 285 og *björg* bls. 322) og *Hirðskrár* (sbr. t.d. *hirður maður* og *lendur maður* á bls. 239). Þá er og stundum vísað til heimilda í skýringum: nokkuð oft til útgáfu Guðna Jónssonar; um leiki og íþróttir til Björns Bjarnasonar (Íþróttir fornmanna); um húsakost og híbýlaskipan til Harðar Ágústssonar, Guðmundar Ólafssonar og Arnheiðar Sigurðardóttur; um orðatiltæki til Halldórs Halldórssonar og Jóns Friðjónssonar. Loks er á fáeinum stöðum vitnað í Orðsifjabók Ásgeirs Blöndals Magnússonar. Sjálfsgagt er að vara nemendur við þessum úthlaupum öllum þegar í upphafi.

Ef að líkum lætur munu fáir kennarar hafa tóm til að fjalla um vísur Grettu. Mörður Árnason annaðist frágang á texta þeirra og skýringar eins og lesa má í lokaorðum *Inngangs* (xl-xli).

Landakort og ættartölur

Með skýringum fylgja 15 landakort og 16 skýringarmyndir af ættum og venslum. Þessu myndefni er að mestu raðað í samræmi við viðburði sögunnar enda þótt nokkrar ættartölur í upphafi sögu og sum landakort í útlegðarsögu Grettis eigi við fleiri kafla en einn. Myndir af venslum manna og ættum eru að mestu byggðar á frásögn Grettlu, ekki er leiðrétt eftir *Landnámu* eða öðrum heimildum, en á stöku stað aukið í framættir. Landakort eru flest grófgerð þannig að stundum kann að skakka nokkru um staðsetningu einstakra örnefna eða leika vafi á hvar skuli setja þau. Þá eru leiðir sýndar á fáeinum kortum og er það gert með þeim fyrirvara að margt er óljóst um leiðir til forna, vöð, brýr, o.s.frv.

Sjálfsagt er að reyna að nýta landakort við kennslu sögunnar, t.d. með því að færa á það eftirtalin atriði (og önnur þau sem kennurum og nemendum þykja forvitnileg) og auðkenna með mismunandi litum og táknum:

- 1) Dvalarstaði Grettis í útlegðinni (sbr. þau kort sem fylgja útgáfunni)
- 2) Bústaði helstu vina hans og stuðningsmanna
- 3) Bústaði helstu andstæðinga hans
- 4) Helstu bardaga sögunnar og mannvíg Grettis á Íslandi
- 5) Baráttu Grettis (og Gláms) við vættir og drauga
- 6) Aflraunir Grettis
- 7) Helstu höfðingja og stórmenni á sögutíma

Á sama hátt mætti vinna örnefnakort: byrja t.d. með skrá Guðna Jónssonar (1936:lvii-lviii) en auka í efni úr þjóðsagnaútgáfum og frá Örnefnastofnun. Slíkt kort unnu þær Sigurlaug Laufey Svavarsdóttir og Þorgerður Lára Guðfinnsdóttir í tengslum við lokaritgerð sína við Kennaraháskóla Íslands, *Grúskarð í Grettlu* (1990) og má hafa stuðning af því fyrir þá sem nærri Bókasafni Kennaraháskólans búa.

Inngangur: Um Grettis sögu

EKKI ER RÁÐLEGT AÐ VÍSA NEMENDUM BEINT OG VAFNINGALAUST Í INNGANGINN. Honum er skipt í níu undirkafla og eru þessi umfjöllunarefni helst í hverjum þeirra:

- I Um vinsældir sögunnar, einkenni, aldur og uppruna.
- II Um byggingu Grettlu. Þessi kafli er nokkuð ítarlegur og gæti gagnast sem upprifjun og áminning samhlíða lestri, ekki síst ef sagan verður stytt við yfirferð. Sögunni er í fyrsta lagi skipt í þrjá meginhluta: Önundar þátt, Lífssögu Grettis og Spesar þátt, en síðan er miðhlutanum skipt í fimm mislanga þætti, og firmta þættinum í sex undirdeildir sem einkum taka mið af ferðum Grettis um Ísland (sbr. myndina hér á eftir).
- III Still Grettlu, allt frá orðafari og stilbrögðum til hliðstæðna og endurtekninga í byggingu sögunnar. Helst má benda nemendum á dæmi um tvítekningar og þrítekningar (xxv-xxvi).
- IV Bóklegar og munnlegar 'heimildir' sögunnar.
- V Gísli Súrsson, Hörður Grímkelsson og Grettir; þrír nafnkunnustu útlagar Íslendinga saga.
- VI Mannlysingar í Grettlu.
- VII Grettir, skapgerð og breytni, túlkunarleiðir. Á þennan kafla mætti benda nemendum eftir að þeir hafa lesið söguna.
- VIII Aldur Grettis sögu, varðveisla sögunnar á handritum. Samkvæmt því sem þar segir telst Grettla 'ung Íslendinga saga', t.d. 150 árum yngri en Egla og Laxdæla, rúmri öld yngri en Njála, Heiðarvíga saga og Fóstbræðra saga.
- IX Lokaord um frágang texta og vísnar.

Viðbætir: Grettisfærsla

Í þessari útgáfu Grettis sögu er prentað kvæði sem að líkindum hefur fylgt sögunni frá upphafi. Það heitir Grettisfærsla og kemur nokkuð við sögu í viðureign Grettis við smábændur í Langadal (52:128) og hefur verið ritað við lok sögunnar í einu miðalda-

handrita hennar (sbr. stutta greinargerð í *Skyringum* 330). Kvæðið er illa varðveitt en Ólafur Halldórsson hefur þó lesið talsvert hrafl af því og búið til prentunar (223–28). Þessi kveðskapur er ótengdur frásögn Grettlu og Ólafur (1990) hefur leitt að því rök að Grettisfærsla hafi verið kvæði sem haft var í veisluleik sem hugsanlega á fornar rætur í frjósemisdýrkun. Grettir í færslunni er þá getnaðarlimur af skepnu sem hefur farið milli handa á veislugestum um leið og kvæðið var sungið eða mælt fram. Honum finnst ekki ósennilegt að kvæðið hafi fylgt sögunni frá upphafi og lýsingin á aðfórum bændanna sem reyna að koma Grettí af höndum sér yfir á granna sinn sé sprottin af óljósum hugmyndum um þennan leik. Sjálfsagt er fyrir þá sem kynnast vilja þessu kvæði betur að glugga í þá grein Ólafs sem hér er stuðst við.

Íslendinga sögur og Grettla

Hvað eru Íslendinga sögur?

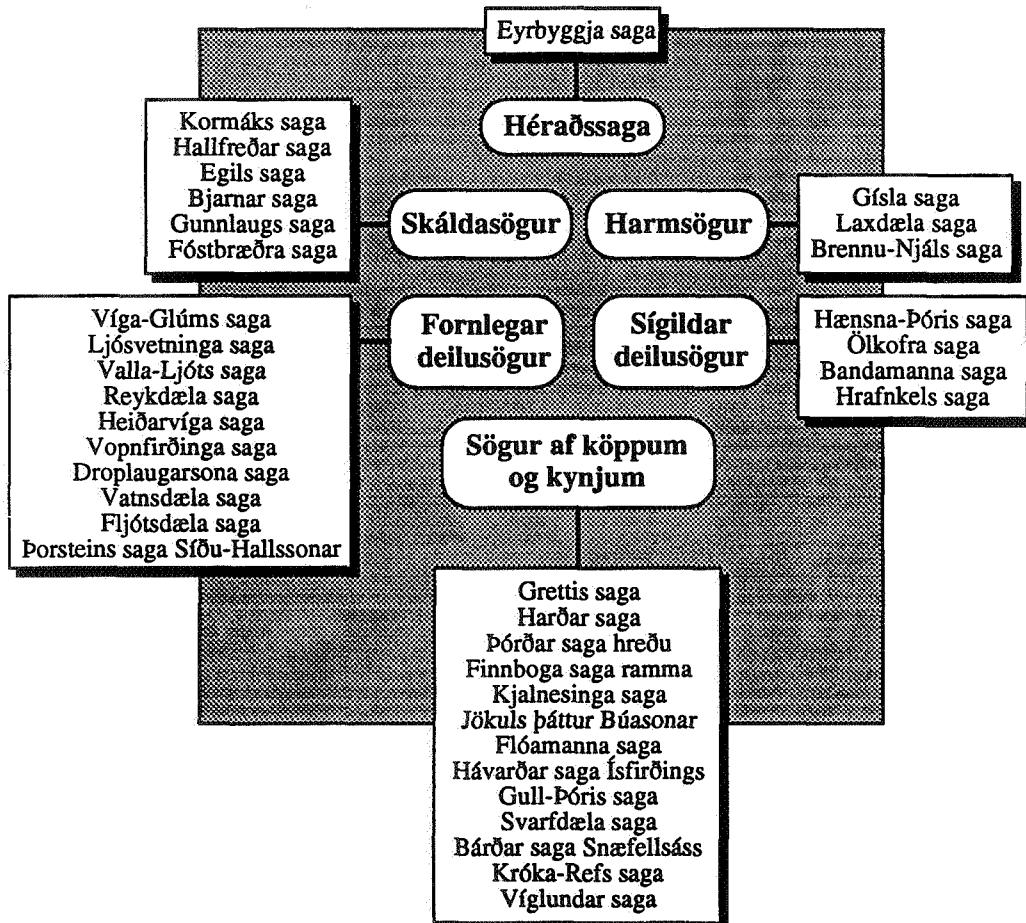
Nauðsynlegt er að fara nokkrum orðum um Íslendinga sögur í upphafi. Slík kynning á þó ekki að vera viðamikil eða löng, enda vitum við fátt um þessar sögur annað en það sem ráðið verður af varðveittum textum þeirra í handritum; við vitum ekki hvað þær eru gamlar því engin þeirra er talin varðveitt í frumgerð eða upphaflegri mynd; við þekkjum ekki nöfnin á sögumeisturunum sem lögðu hönd að verki, vitum ekki hvað fyrir þeim vakti, fyrir hvern þeir unnu, hvar þeir áttu heima eða hvenær þeir voru ofar moldu; við verðum að mestu að geta okkur til um föng höfundanna, munnleg eða bókleg, og þann skilning sem lesendur þeirra eða áheyrendur á miðöldum lögðu í verkin.

En við höfum sögurnar sjálfar, u.p.b. 40 talsins, sumar hverjar í fleiri en einni gerð. Sú sveit er sundurleit, sögur þar ólíkrar gerðar og mikill aldursmunur á hinum elstu og þeim yngstu. Einföld skilgreining á einkennum þessarar tegundar gæti verið svona: Íslendinga sögur eru veraldlegar frásagnir (andstætt helgisögum) af íslenskum mönnum og atburðum þeim tengdum. Hetjur þeirra eru velflestар höfðingjar eða góðbændur og helstu viðburðir tengjast margvislegum deilum þeirra, t.d. um völd, land, beitarhaga, skóga eða ástir kvenna. Oft spretta átök af því að gengið er á hlut einhvers karlmanns, t.d. með því að líkja honum við konu eða gera á annan hátt lítið úr karlmennsku hans; þeirrar vansæmdar hefnir karlinn og síðan fylgir keðja hefnda og gagnhefnda þar til allt er komið í óefni og sagan nær hápunktí eða risi með fjölmennum bardaga eða falli hetju (sbr. t.d. Njálsbrennu og fall Gunnars í Njálu). Íslendinga sögur eru flestar raunsæjar að ytra búningi, lýsa atburðum sem hafa gerst eða hefðu getað gerst, enda þótt höfundur yrki vitaskuld í eyður og sviðsetji atburði og samtöl. Sögutími þeirra flestra er frá lokum landnámsaldar fram á miðja 11. öld (sbr. töflu á *Sagnakorti* því sem fylgir þriggja binda heildarútgáfu Íslendinga sagna 1987). Vettvangur atburða eða sögusvið er einkum Ísland þó allmargar sögur hefjist í Noregi (sbr. t.d. Eglu, Gísla sögu og Grettlu) og samskipti Íslendinga og norska konunga komi stundum við sögu (sbr. t.d. Laxdælu), ekki hvað síst þegar ungir menn halda á vit ævintýra í útlöndum til þess að sanna getu sína.

Í umfjöllun um sögurnar má styðjast við handbækur (Kulturhistorisk leksikon, Hugtök og heiti, Medieval Scandinavia), ritgerð Sigurðar Nordals (Um íslenzkar forn-sögur 1968) og bókmenntasöguleg verk (ritgerðir Jónasar Kristjánssonar í Sögu Íslands, umfjöllun Vésteins Ólasonar í nýrri bókmenntasögu Máls og menningar). Þá má vísa á ritgerð Sverris Tómassonar og Örnólfss Thorssonar (t.d. í útgáfu Brennu-Njáls sögu í ritröðinni Sígildar sögur 1991) þar sem eru t.d. myndir af stjórnskipan sem hægt væri að taka á glærur.

Þegar fjallað er um byggingu Íslendinga sagna og bókmenntaleg einkenni styðjast margir við frásagnarliði Theodore M. Anderssons:

Í nýrri bókmenntasögu skiptir Vésteinn Ólason Íslendinga sögum í þessa flokka. Með í umfjöllun hans fljóta nokkrir þættir en þeim er sleppt hér.

- Kynning.** Persónur kynntar til sögunnar, gerð nokkur grein fyrir tilvonandi deiluaðiljum, ætt þeirra og uppruna. Helstu persónur sögunnar eru ýmist kynntar allar í upphafsköflum (hópkynning) eða síðar í sögunni þegar þær fara að láta til sín taka.
- Deila.** Eignir, völd eða ástir kvenna verða mönnum einkum ágreiningsefni. Væri sæmd sögupersónu misboðið hlaut hún að svara fyrir sig og þá rak hver hefndin aðra.
- Ris.** Dramatískur hápunktur, yfirleitt með mannvígum eða fjölmennum bardögum.
- Hefnd.** Hún fylgir jafnan í kjölfar risins. Undirbúningur gat verið bæði langur og flókinn og stundum fara gagnhefndir á eftir.
- Sættir.** Sögurnar hefjast yfirleitt í jafnvægi sem raskast vegna átaka. Með sáttum er jafnvægi náð á nýjan leik; e.t.v. væri heppilegra að tala um 'sýndarjafnvægi' í upphafi og 'raunverulegt jafnvægi' í sögulok.
- Sögulok.** Sagt frá afdrifum aðalpersóna, afkomendum þeirra, o.s.frv.

Grettla er nokkuð losaraleg í samanburði við hnitiðun annarra sagna, t.d. Hrafnkötlu og Bandamanna sögu, og því erfitt að koma böndum Anderssons á hana. Sá rauði þráður sem öllu heldur saman er persóna Grettis, sagan er meiri ævisaga en aðrar Íslendinga sögur. Andersson telur ris Grettlu aðeins eitt, víg Grettis í Drangey. Eðlilegra virðist þó að telja risin tvö, hið fyrra þegar þeir Glámur eigast við, hið síðara hetjudauða bræðranna í Drangey. Deilur Grettlu eru líka með öðrum brag en allajafna í Íslendinga sögum: hér eigast ekki við goðar á framabraut um eignir og völd eða karlmenn sem verja sæmd sína og virðingu heldur einstaklingur sem virðist eiga í höggi við samfélagið allt.

Þegar fjallað er um frásagnarhátt, orðaforða og stil er vænlegast að leggja megináherslu á einfaldleikann. Orðforði Íslendinga sagnanna allra er aðeins riflega 12.400 orð (til samanburðar má hafa Orðabók Menningarsjóðs þar sem skýrð eru u.p.b. 80.000 orð),

og orðaforði einstakra sagna er að líkendum talsvert minni en orðafjöldi í verkum þeirra sem setja saman skáldsögur og ævisögur nú á dögum. Ef bornar eru t.d. saman Grettla og Hreiðrið eftir Ólaf Jóhann Sigurðsson kemur í ljós að meðaltíðni orðmynda í Hreiðrinu er tæplega helmingi lægri en í Grettlu. Og þó er höfundur Grettlu orðflestur allra höfunda Íslendinga sagna (orðaforðinn er 3.229 orð). Þá eru í sögu hans fleiri 'sérord' en í öðrum sögum, þ.e. orð sem ekki koma fyrir í öðrum Íslendinga sögum, sem kann að benda til þess að hann hafi verið 'meðvitaðri' um orðafar og stil en margir starfsbræður hans. Stuttlega er fjallað um stil í *Inngangi* (xxii–xxiii).

Höfundar höfðu á takteinum margvísleg brögð til þess að treysta byggingu sagna og halda athygli áheyrenda eða lesenda vakandi, þó erfitt sé að tala um fléttu eða 'plot' að nútíðarhætti eða spennu líkt og við þekkjum hana úr sakamálasögum; höfundar koma lesendum sínum yfirleitt ekki í opna skjöldu með óvæntum atburðum. Sögurnar snúast yfirleitt um eina atburðafléttu sem nær hámarki í því sem kallað hefur verið ris eða hápunktur; stundum má þó tala um tvö ris, t.d. í Njálu (fall Gunnars, Njálsbrenna) og Grettlu (fundur Grettis og Gláms, hetjudauði Illuga og Grettis í Drangey). Aðdragandinn að risinu er þó misjafn: í Grettlu er framvinda atburða t.d. hraðari fyrir glímu þeirra Gláms en eftir þegar hver atburðurinn rekur annan án þess að eiginleg fléttu sé sýnileg: Grettir þvælist um landið í vaxandi einsemd þar til hann hrökklast í klettaborg sína í Skagafirði. Útlegðarárin eru þó kannski markvissar byggð en virðist við fyrstu sýn, höfundur tengir atburði og persónur mjög saman með hliðstæðum, þrítekningum og andstæðum, og framvindan einkennist af þeirri hringferð Grettis sem vikið er að í *Inngangi*.

Prátt fyrir margrómað hlutleysi eru höfundar Íslendinga sagna býsna leiknir í þeirri íþrótt að beina samúð eða andúð lesenda sinna inn á ákveðnar brautir, t.d. með því að vísa til almannaróms ('svo var sagt', 'mögum þótti', 'almælt'), með breyttu sjónarhorni (sbr. t.d. lýsingu á aðför þorbjarnar önguls að Grettí í Drangey) eða orðum einnar persónu um aðra (sbr. umtal um Grettí). Þeir kunnu líka þá list að búa áheyrendur undir það sem koma skal með hliðstæðum og fyrirboðum af ýmsu tagi, ekki hvað síst draumum. Draumar koma ekki fyrir í Grettlu en margvíslegir fyrirboðar aðrir eru algengir, t.d. viðvaranir einstakra manna og spásagnir um lífshlaup Grettis (sbr. Ásmund 16:31, Þórarin spaka 31:78, Jökul Bárðarson 34:88, Glám afturgenginn 35:91, Ólaf helga 39:99, 100 og Ásdísi á Bjargi 69:170). Stundum draga höfundar sagna frásögnina á langinn, t.d. þegar spenna er í hámarki, með því að hægja á rás viðburða og leggja lykkju á leið frásagnarinnar (sbr. t.d. 62. kafla Grettlu). Loks má nefna að oft bregða þeir á leik í frásögn sinni með gamanmálum skömmu fyrir eða eftir dramatísku atburði eins og viða er gert í Grettlu.

Sögumaður í Íslendinga sögum er að jafnaði fjarlægur og afskiptalítill; sagan er sögð í 3. persónu og höfundarinnskot sjaldgæf. Sögumaður „tekur ekki þátt í atburðunum og tekur ekki afstöðu til þeirra en segir hins vegar stundum frá því sem hverri annarri staðreynd hverjum augum almenningur leit á menn og verk þeirra. Þeim sem skráðu sögurnar hefur tekist að skapa þá tilfinningu hjá áheyrendum og lesendum, blekkingu mundu sumir segja, að nafnlaust vitni, samfélagið sjálft eða sagnahefðin, segi söguna á ópersónulegan hátt“ (Vésteinn Ólason 1993:59). Sögumaður Grettlu fetar sömu slóð og starfsbræður hans að flestu leyti: hann rekur sögu úr fortíð, dæmir sjaldan berum orðum en bregður fyrir sig almannarómi þegar hann vill vekja athygli á hegðan eða afstöðu einstakra persóna, sbr. t.d.:

Skafti var manna vitrastur og heilráður ef hann var beiddur. Það skildi með þeim feðgum. Þóroddur var forspár og *kallaður* undirhyggjumaður af sumum mönnum en Skafti lagði það til með hverjum manni sem hann ætlaði að duga skyldi ef eigi væri af því brugðið. Því var hann *kallaður* beturfeðrungur. (32:81)

Svo segja menn að Grettir brygði öngvan veg skapi við þessar fréttir og var jafnglaður sem áður. (47:112)

En það er flestra manna ætlan að Grettir hafi sterkastur verið á landinu síðan þeir Ormur Stórólfsson og Þóralfur Skólmsson lögðu af aflraunir. (58:142)

Vita menn varla dæmi til að nokkurs manns af Íslandi hafi hefnt verið í Miklagarði annars en Grettis Ásmundarsonar. Svo er sagt að Þorsteinn yrði hirðmaður Magnúss konungs. Sat Þorsteinn um kyrrt níu vetur síðan hann kom í Noreg og þóttu þau hin mestu sæmdarmenn bæði. (90:219)

Hin hlutlæga frásagnaraðferð Grettlu og annarra Íslendinga sagna hefur m.a. í för með sér að sjaldan er greint frá því sem engin vitni eru að, t.d. athöfnum einstaklings fjarri mannabyggð, hugsunum persóna eða tilfinningum. Þess eru þó allmög dæmi í Grettlu að hetjan sjálf er ein til frásagnar eða bornar eru saman sagnir Grettis og annarra, sbr.:

Svo hefir Grettir sagt að hann þóttist þá afraun mesta gert hafa að halda dýrinu. (21:57)

Nú í því er Glámur féll rak skýið frá tunglinu en Glámur hvessti augun upp í móti. Og *svo hefir Grettir sagt sjálfur* að þá eina sýn hafi hann séð svo að honum brygði við. (35:91)

Grettir kvað hana [þorbjörgu digru] ráða. Síðan var hann leystur. Og þá *kvaðst hann* mest bundist hafa að sínu skaplyndi að hann sló þá [smábændur] eigi er þeir hældust við hann. (52:129)

Svo hefir Grettir sagt að fyrir dalnum hafi ráðið blendingur, þurs einn sá er þórir hét, og í hans trausti hafði Grettir þar verið. (61:152)

Petta er sögn Grettis að tröllkonan steypist í gljúfrin niður er hún fékk sárið, en Bárðardalsmenn segja að hana dagaði uppi þá er þau glímdu, sprungið þá að hann hjó af henni höndina og standi þar enn í konulíking á bjarginu. (65:162)

Og stundum er lýst hugsunum Grettis og annarra persóna í frásögn þó vísur séu annars vinsælastar til að birta hugrenningar, sbr. t.d.:

Grettir hugsar þá að hann skal gera eithvert það bellibragð að Kengálu yrði goldið fyrir útiganginn. (14:28)

Grettir kom nú það í hug að hann þóttist hafa orðið varhluta fyrir Auðuni (28:71)

Hugsar Grímur nú að eigi mundi gefast betra færi. (55:136)

Grettir kom nú í hug hverjir vera mundu og þykist munu þurfa að fá sér eithvert plagg af þessum. (59:145)

Hugsaði Gísli það að fyrr vildi hann ekki læra af Grettir en hafa slíka flenging aðra. (59:147)

Grettla og aðrar Íslendinga sögur

Grettis saga er margföld í roðinu. Hún á bersýnlega margt sameiginlegt með svokölluðum *útlagasögum*, Gísla sögu og Harðar sögu (sbr. *Inngang* xxx–xxxii); það hefur skrifurum handrita snemma þótt því þessar þrjár sögur fylgjast einatt að í eftirritum. En hún er líka *aettarsaga* sem hefst í Noregi og segir frá fjórum kynslóðum sömu aettar, þó saga Grettis og bræðra hans sé fyrirferðarmest. Sérstaða Grettis er skýrt mörkuð með mynd annarra Bjargsmanna, dugmikilla bænda og friðsamra (sbr. *Inngang* xxxiv–xxxv).

Í þriðja lagi mætti kalla Grettlu *skáldasögu* og setja hana í sveit með Kormáks sögu, Egils sögu, Hallfreðar sögu, Fóstbræðra sögu og Bjarnar sögu Hítdælakappa. Um þann sagnaflokk má helst lesa í bók Bjarna Einarssonar, *Skáldasögur* (1961) og tengsl Grettis við hann í grein Laurence de Looze (1991). Í Grettlu eru margar vísur, flestar kveðnar undir dróttkvæðum hætti. Þær skiptast svona á menn og konur:

<i>Höfundur</i>	<i>Fjöldi</i>	<i>Númer vísu</i>
Önundur tréfótur	(4)	1, 3–5
Ásmundur á Bjargi	(1)	10
Ásdís á Bjargi	(1)	70
Grettir	(46)	8, 9, 11–14, 16–24, 26–30, 32, 34, 37–42, 45–49, 56–68
Þorsteinn drómundur	(1)	71
Víkingar	(1)	2
Ónefndur höfundur	(2)	6, 7
Haflidi	(1)	15
Sveinn á Bakka	(4)	31, 33, 35–36
Hallmundur	(8)	43–44, 50–55
Pormóður Kolbrúnarskáld	(1)	25
Þorbjörn öngull	(1)	69

Grettir og ættmenni hans yrkja þannig 53 af 71 vísu í sögunni og þeirra atkvæðamestur er Grettir sjálfur, aðalpersóna sögunnar, sem á það sammerkt með skáldbræðrum sínum í öðrum sögum að vera viðförull í meira lagi. Orðlist hvers konar er raunar eins og vörumerki Grettis og eftirminnilegustu 'bardagar' hans eru fremur á því sviði en vegist sé með hefðbundum vopnum.

Þá á Grettla að ýmsu leysi samleið með þeim sögum sem kallaðar hafa verið *unglegar sögur* og Vésteinn Ólason nefnir *sögur af köppum og kynjum*. Í þeim ber meira á yfirnáttúrlegum fyrribærum af ýmsum toga, hetjur sverja sig í ætt fornaldarsagna, eru þreknari og kröftugri en í eldri sögum og afrek þeirra að sama skapi undraverðari. Hér er hið rómaða raunsæi talið vera á undanhaldi og oft virðast höfundar láta sér í léttu rúmi liggja hvort einhver trúi sögu þeirra eða ekki: markmið þeirra er framar öðru að skemmta.

Sjálfsagt vilja margir kalla Grettlu *harmsögu*. En hún er ekki sömu ættar og Laxdæla og Njála; Grettir er ekki leiksoppur örlaga heldur gerir hann kannski of mikið af því 'að skapa sig sjálfur', tefla á tvær hættur og hann sinnir ekki aðvörunum og fyrirboðum. Hann er 'pollaus' í skapi, missir stjórn á sér þegar síst skyldi og skortir þá yfirvegun og hófsemi sem talin var til höfuðkosta á miðöldum. Í uppeldi hans mætast tvö sjónarmið: á aðra hönd er Ásmundur sem reynir að gera úr honum dugandi þegn í samfélagi vinnusamra bænda, á hina stendur módir hans, uppfyll af hetjumóð og hvetur hann til afreksverka, leggur honum til vopn sem bíta og sendir undir lokin Illuga, yngsta son sinn, í opinн (hetju)dauða með honum. Þessar sömu andstæður einkenna alla söguna: Grettir vill 'þrófa afl sitt', ganga inn í hlutverk vígamanns og hetju, en umhverfið hefur litla þörf fyrir slíkar persónur, þeirra tími er liðinn; og þessi árekstur eða núningur gerir lífshlaup Grettis harmrænt eða tragískt. Hugsjónum horfínnar hetjualdar er þannig teftt gegn sjónarmiðum friðsæls bændasamfélags; það er ekki fyrr en eftir glímuna við Glám sem Grettir finnur sitt hlutskipti: að fást við yfirnáttúrlegar verur af ýmsum toga. Hann lendir út úr samfélagi manna líkt og bent er á í *Inngangi*, á hvorki samstað hjá mönnum né vættum.

Þessi túlkunarleið ætti að eiga greiða leið að unglungum því auðvelt er að tengja Grettir við ýmsar goðsagnaverur í heimi teiknimynda og kvíkmynda samtímans; persónur sem verða fyrir einhverri ógæfu (t.d. vegna tilrauna með efnafraði) sem gerir þeim ókleift að lifa eðlilegu (fjölskyldu)lífi en veitir þeim jafnframt yfirnáttúrlegan hæfileika (klifur, flug, krafta, o.s.fr.). Þeirra hlutskipti verður einatt að fást við illþýði af ýmsum toga sem ógnar mannlegu skipulagi og það er einmitt fyrrnefnd ógæfa sem gerir þær færar um að takast á við illmennin (sbr. t.d. klifurhæfileika köngulóarmannsins). Það má því kannski segja að persónuleg ógæfa þessara einstaklinga verði í vissum skilningi sérstök gæfa samfélagsins.

Yfirferð

Grettis saga er í flokki hinna lengri Íslendinga sagna, riflega 60.000 orða löng, tæplega fjórum sinnum lengri en Gísla saga sem lengi hefur verið lesin í grunnskóla. Þess er því vart að vænta að kennarar hafi tíma til að fjalla jafn nákvæmlega um alla þætti sögunnar; sjálfsagt munu margir sleppa einhverjum þáttum alveg, hraðlesa aðra en einbeita sér að rauðum þráðum í ævisögu Grettis. Hér á eftir er þó fjallað um alla þætti sögunnar og höfð til hliðsjónar sú lýsing á byggingu hennar sem finna má í *Inngangi* útgáfunnar og fylgir með þessum leiðbeiningum á mynd.

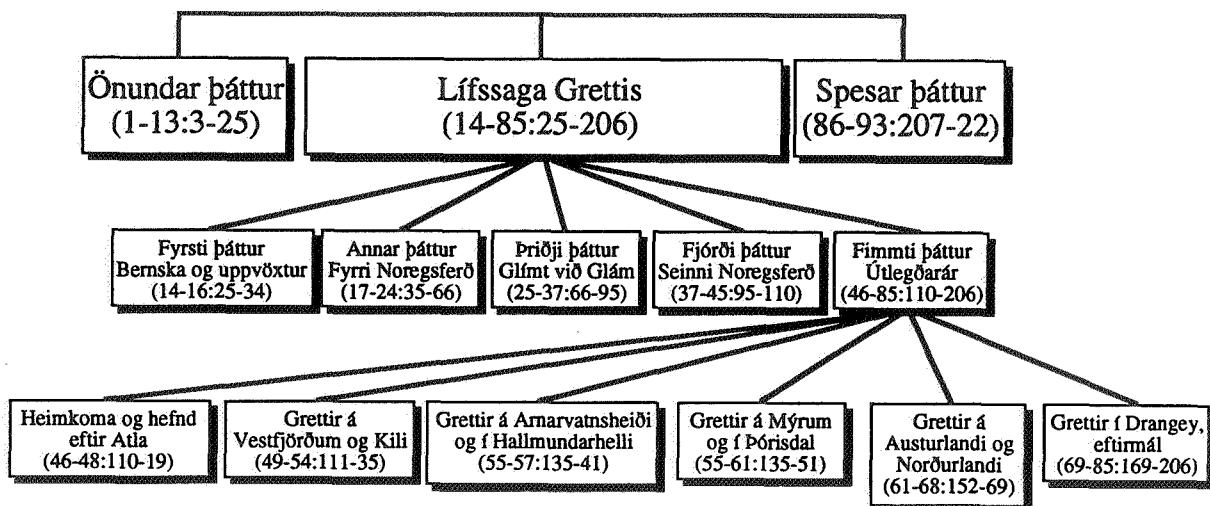
Hér á eftir er stungið uppá ákveðnu lestrarlagi sem m.a. felur í sér úrfellingar og styttingar. Það beinir sjónum nemenda að persónu Grettis, ævi hans og örloğum, meðan Önundar þáttur og Spesar þáttur verða útundan. Þetta verklag er vissulega umdeilanlegt og spillir listrænni heild sögunnar en er í samræmi við ábendingar reyndra grunnskólakennara. Það leggur líka auknar skyldur á herðar kennara sem þá þurfa að tengja brotin saman í eina heild.

1. 14-16:25-34	Bernska Grettis og uppöxtur	10 bls.
2. 19-20:44-54	Grettir og berserkirnir	11 bls.
3. 28-37:71-93	Grettir og Glámur	22 bls.
4. 37-41:93-104	Seinni utanför Grettis	11 bls.
5. 46:110-11, 48:117-19	Heimkoma og hefnd eftir Atla	5 bls.
6. 49-54:120-35	Grettir á Vestfjörðum og Kili	15 bls.
7. 58-61:141-51	Grettir á Mýrum og í Þórisdal	10 bls.
8. 64-67:159-67	Grettir í Bárðardal	9 bls.
9. 69-85:169-207	Grettir í Drangey, eftirmál	38 bls

Þrátt fyrir þessa tillögu um vandlegan lestur á 131 af 219 blaðsíðum sögunnar en hraðlestur á öðrum ber vitaskuld að hvetja nemendur til þess að lesa Grettlu alla með vakandi athygli. Þrátt fyrir allt er sagan ekki lengri í heild sinni en meðalskáldsaga nú á dögum, atburðarásín er fjörleg og spennandi, persónur skemmtilegar og fjölbreytilegar.

Velflestum köflum sögunnar fylgja tillögur að verkefnum, stórum og smáum. Þau ber að taka hæfilega hátíðlega; við reynslu af sögunni í grunnskóla bætist vonandi mikið í þann sarp og það sem ónýtt reynist fer út. Þá eru stærri viðfangsefni, einkum ætluð til umræðna, tengd nokkrum þáttum og kölluð þemavinna, og við lok þessara leiðbeininga eru fáein lokaverkefni. Með þeim gefast kennurum tækifæri til að fást við ýmis grundvallareinkenni sögunnar allrar: hetjur og hetjuhugsjón, ættir og erfðir, einstakling og samfélag, hugmyndir og veruleika, efnivið höfundar og úrvinnslu, munnmælasögur og bóklegan lærðom, málshætti og orðatiltæki, o.s.frv. Um túlkun sögunnar má vísa í umfjöllun í *Inngangi* útgáfunnar, formála Guðna Jónssonar í Íslenzkum fornritum (1936) og greinar þeirra Halldórs Laxness, Óskars Halldórssonar, Guðmundar Andra Thorssonar og Viðars Hreinssonar, svo nokkur dæmi séu nefnd. Loks má nefna hér ágæta lokaritgerð þeirra Sigurlaugar Laufeyjar Svavarsdóttur og Þorgerðar Láru Guðfinnsdóttur við Kennaraháskóla Íslands árið 1990. Ritgerðin er þrískipt, í fyrsta hluta fjalla þær almennt um Grettlu, í öðrum velja þær fjóra þætti sögunnar, Bernsku Grettis, Grettí og Glám, Grettí í Bárðardal og Grettí í Drangey, og skýra texta en endurseggja aðra þætti. Í þriðja hluta eru síðan kennsluleiðbeiningar við þættina fjóra. Vonandi kemur þessi ritgerð út áður en langur tími líður.

Grettis saga

1. hluti: Önundar þáttur tréfóts

Sögusvið þessa þáttar er Noregur og löndin vestur af Noregi, Suðureyjar og Írland. Víkingar herja í vesturveg, Haraldur lúfa leggur undir sig Noreg og hrekur þá úr landi. Þeir tínast síðan einn af öðrum til Íslands, síðastur Önundur tréfótur, langafi Grettis. Þessi frásögn er að mestu soðin uppúr Landnámu Sturlu Þórðarsonar, stundum orðrétt. Þó er heldur meira gert úr hlut Önundar hér. Stíll þessa hluta er þurrlegur og frásögnin bláþráðótt, lítið um eftirminnilegar sviðssetningar og samtöl. Önundur er farsæll víkingur sem lýkur ferli sínum úti á Íslandi með því að geta Þorgrím hærukoll, afa Grettis, sem setur niður bú að Bjargi í Miðfirði en kemur þó lítið við sögu. Meira er gert úr hlut Ásmundar, föður Grettis, sem deilir við föður sinn um farareyri líkt og Grettir síðar. Fyrir þá kennara sem vilja endursegja þennan hluta fylgir hér stuttaralegur útdráttur fyrstu 13 kaflanna. Til hliðsjónar má einnig hafa umfjöllun í *Inngangi* (ix-x, xxii-xxiii). Sjálfsagt er að teikna upp ættartölu Grettis og segja stuttlega frá forfeðrum hans; leggja áherslu á vígaferli Önundar, þrætur sona hans og loks uppvöxt Ásmundar og siglingar (13. kafli). Jafnframt má beina sjónum nemenda að þeirri veröld sem hér er lýst: að hvaða leyti er hún ólik því samfélagi sem Grettir vex upp í; hvað einkennir þessar hetjur og hverju breytir það fyrir þær að setjast um kyrrt á Íslandi; af hverju hér koma engar konur við sögu, ekki einu sinni eiginkonur.

Kafli	Atburðir sögunnar
1	Önundur tréfótur kynntur til sögu. Þeir Bálki Blængsson, Ormur hinn auðgi og Hallvarður súgandi herja vestur um haf. Þeir sigra Kjarval konung og herja þrjú sumur um Írland og Skotland. Fara síðan til Noregs.
2	Uppgangur Haralds lúfu konungs í Upplöndum. Önundur og félagar berjast með Þóri haklangi og Kjötví konungi gegn Haraldi í Hafursfirði og býða lægri hlut. Önundur missir fót fyrir neðan hné og bjargast á skipi Þrándar Bjarnasonar, hálfsbróður Eyvindar austmanns.
3	Önundur og Þrándur fara til fundar við Geirmund heljarskinn og vilja herja á Noreg en hann vill ekki og þeir dvelja í Suðureyjum. Ófeigur grettir og Þormóður skafti kynntir til sögu, þeir leggja lag sitt saman Þrándur, Önundur, Ófeigur og Þormóður. Öndundur fær Æsu, dóttur Ófeigs, Þrándur fær dóttur Þormóðar: þær sitja í festum í Barreyjum en þeir herja næstu kaflana.
4	Bardagi við víkingana Vígbjóð og Vestmar.
5	Bálki og Hallvarður súgandi fara til Íslands og nema þar land. Þrándur og Önundur fara á fund Eyvindar á Írlandi, tengdasonar þess Kjarvals sem Önundur sigraði í fyrsta kafla. Þeir Eyvindur sættast. Þrándur og Önundur eru á Írlandi lengi um sumarið.
6	Ófeigur grettir og Þormóður skafti fara til Íslands og nema þar land. Deilur um arf eftir föður þeirra Eyvindar og Þrándar. Þrándur og Önundur fara til Noregs að heimta arfinn sem Öndóttur kráka varðveitir en Grímur hersir kallar til. Þrándur fær arfinn og fer út til Íslands.
7	Önundur hittir vini sína í Noregi, tekur hús á Háreki þeim sem situr eignir hans og drepar hann. Grímur hersir drepar Öndótt kráku fyrir að selja úr landi arfinn eftir Björn. Öndóttssynir og Önundur leggja saman lag sitt og brenna Grím inni. Auðun jarl vinnur sér inn geitarnafn og Önundur og Öndóttssynir berjast við heimamenn. Þeir eru hjá Eiríki hinum ölfusa um jólín. Veginn Ásgrímur.
8	Önundur og Ásmundur Öndóttsson sigla til Ísland.
9	Önundur nemur land á Ströndum og gerir bú í Kaldbak og annað í Reykjarfirði.
10	Deilur Ófeigs grettis og Þorbjarnar jarlkappa, Ófeigur fellur í Grettisgeil. Ólafur feilan fær Álfðísar barreysku, frændkonu Æsu konu Önundar.
11	Önundur og Æsa eiga two syni, Þorgeir flöskubak og Ófeig gretti. Æsa andast og Önundur fær Þórdísar og eignast með henni Þorgrím hærukoll, afa Grettis. Önundur andast. Eftir dauða hans giftist Þórdís Auðuni skökli og eignast með honum Ásgeir að Ásgeirsá. Deilur á Ströndum um eignarhald og reka (sbr. kort á bls. 243).
12	Hvalreki að Rifskerjum. Bardagi.
13	Þorgrímur kaupir land að Bjargi í Miðfirði. Hann á Ásmund hærulang með Þórdísi konu sinni. Ásmundur vex úr grasi og leggst í siglingar. Hann fær Rannveigar í Noregi og eignast með henni Þorstein drómund. Ásmundur festir ekki yndi í Noregi og kemur heim, kvænist Ásdísi og tekur við búi á Bjargi eftir dauða Þorgríms föður síns.

Verkefni

Sem fyrr sagði er ekki líklegt að tími gefist til að lesa Önundar þátt vandlega. Hér eru þó fáein umhugsunarefni:

- Hvað fást hetjurnar í þessum hluta helst við? Hverjir eru 'góðu kallarnir' og hverjir þeir 'vondu'?
- Algengt er í Íslendinga sögum að skýra landnám Íslands með ofríki Haralds hárfagra: sjálfstædir menn hrökkluðust undan sköttum þeim og skyldum sem hann lagði á þá og vildu frekar vera bændur á Íslandi en landsetar hans í Noregi. Veltið fyrir ykkur öðrum ástæðum þess að höfðingjar og bændur tóku sig upp af búum sínum í Noregi og sigldu til harðbýllar eyju lengst úti í Atlantshafi.
- Gerið grein fyrir persónu Önundar tréfóts. Hverjir eru mannkostir hans og hvernig eru þeir fram dregnir?
- Hvernig er fyrstu árum Íslandsbyggðar lýst (11. kafli)? Hvað verður afkomendum landnemanna helst að ásteytingarsteini (11. kafli)?
- Hvað einkennir þá Bjargsmenn, Önund, Þorgrím og Ásmund? Hver er ættarfylgja Grettis?

2. hluti: Saga Grettis Ásmundarsonar

Þessum hluta er skipt í fimm mislanga þætti, sá fimmti er þó langlengstur og honum er skipt í sex styttri. Þessir fimm þættir eru áþekkir að byggingu: þeir hefjast á rólegri nótunum, í þeim er síðan stígandi og allir enda þeir á nýrri og verri útlegrð Grettis eins og Guðmundur Andri Thorsson (1990) hefur bent á, sá fimmti raunar á endanlegri útlegrð frá lífinu eftir slysalegan eldsvoða í Noregi og útlegrðardóm á Íslandi. Þættirnir eru tengdir margvislegum böndum með hliðstæðum; milli annars og fjórða þáttar eru hliðstæður augljósar, milli hinna tveggja Noregsferða Grettis. En það má líka greina hliðstæður milli þriðja og fimmta þáttar og raunar fyrsta og fimmta. Hápunktar þessa hluta sögunnar eru tveir: sá fyrri í þriðja þætti þegar Glámur og Grettir glíma, hinn síðari í fimmta þætti eftir langan aðdraganda þegar Grettir og Illugi falla í Drangey. Til glöggvunar fylgir hverjum þætti tafla sú sem prentuð er í *Inngangi* (sbr. x-xi). Í kjölfarið fara svo uppástungur um viðfangsefni, verkefni, umræðuefni og stundum er bent á ítarefni og tilgreindar heimildir. Sá þáttur er misjafnlega gildur, allt eftir efni, aðstæðum og andagift. Stundum eru þessi efni eða einhver þeirra tengd smærri einingum, t.d. fæleinum köflum. Þá fylgja í viðauka nokkrar þeirra mynda sem prentaðar eru í skýringum; það er einkum gert til þess að auðvelda kennurum að ljósrita efnið á glærur.

Fyrsti þáttur (14–16:25–34)

Efni og bygging

Kafli	Atburðir	Aldur	Tími	Ár
14	Grettir og barnabrek hans	10	haust-vetur	1006
15	Knattleikar á Miðfjarðarísi	14	vetur	1010
16	Porkell krafla spáir fyrir sonum Ásmundar Þingreið – Grettir vegur Skeggja, fyrri útlegrðardómur	15	vor-sumar (júní)	1011

Grettir er hér leiddur á svíðið. Sjálfsagt er að draga sérstaklega fram allar þær einkunnir sem honum eru fengnar við upphaf sinnar göngu: ódæll, fátalaður, óþýður, bellinn bæði í orðum og tiltektum, lítill skapdeildaarmaður, ekki fyrirleitinn, óstýrilátur, þykkjumikill, óeirðarmaður. Til þess að skerpa mynd Grettis er svo dreginn fram fyrirmundardrengurinn Atli, eftirlæti föður síns og efni í góðan bónda. Grettir og Ásmundur eiga

ekki skap saman eins og glöggt kemur fram í 14. kafla (þá má minna á sundurlyndi Ásmundar og föður hans), en Asdís móðir hans ann honum mjög og leggur honum til hetjumóð og ættarvopn. Þá er einnig vert að draga fram hversu samsettur Grettir er og hvernig honum virðist lagið að misnota náðargáfur sínar til munns og handa:

greindur	hamslaus, óþolinmóður
bragðvis	illgjarn, meinfýsinn
orðheppinn	fámaeltur
skáldmæltur	níðskár
mikill vexti og sterkur	latur til verka

Hér við bætist að Grettir misþyrmir dýrum: drepur niður kjúklinga og sýnir merinni Kengálu sjaldgæfa grimmd. Þessi hegðun er einsdæmi í fornum ritum okkar og raunar eru pyntingar hvers konar sjaldgæfar þar. Inn í umræðu um þessa breytni mætti e.t.v. draga dæmi frá síðari oldum um börn og unglings sem t.d. pynta sauðfé (sbr. t.d. syni Bjarts í Sjálfstæðu fólk) í von um að forráðamenn þeirra hrökklist frá búskapnum, haldi að þarna séu draugar og forynjur að verki.

Mikilvægt er að vekja þegar í upphafi áhuga unglingsanna á persónu Grettis með því að höfða til reynslu þeirra og tilfinninga: kynna hann sem baldinn ungleið (þó hann sé að vísu bara 10 ára) í uppreisn gegn föður sínum og raunar umhverfinu öllu. Grettir á erfitt með að sætta sig við boð og bönn, skyldur og reglur fjölskyldu og samfélags. Hann spottar föður sinn og þau almennu bústörf sem hann reynir að fela syni sínum, gengur illa að hemja skap sitt í ísknattleik strákanna á Miðfjarðarvatni og drepar húskarl eftir rifrildi um bitabox: og þykir sá verknaður varla í frásögur færandi. Heppilegast virðist að nota vinsælar barna- og unglingsbókmenntir til þessarar brúarsmíðar og má hér nefna fáein dæmi af handahófi: Emil og Skundi eftir Guðmund Ólafsson, Polli er ekkert blávatn eftir Andrés Indriðason, Búrið eftir Olgu Guðrúnu Árnadóttur, Gauragangur eftir Ólaf Hauk Símonarson, Baneitrað samband á Njálgsgötunni eftir Auði Haralds, Davið og krókóðilarnir eftir Elías Snæland Jónsson, Er andi í glasinu eftir Rúnar Ármann Arthúrsson, Vinur minn Lúki, Jói og unglingsaveikin og Hvert þó í hoppandi eftir Christine Nöstlinger og bækur eftir K. M. Peyton (t.d. Sautjánda sumar Patricks). Kennrar hljóta þó að taka mið af hverjum nemendahópi í vali á viðmiðunartextum. Peir mega einnig minna á önnur baldin börn í veröld Íslendinga sagna, t.d. Króka-Ref, Egil Skalla-Grímsson, unglings í Kjalnesinga sögu, o.s.frv. Þá mætti einnig tengja Grettlu og Eyjabækur Einars Kárasonar þar sem aðstæður henta: töffarinn Baddi, glæsimennið gæfusnauða, og Grettir eiga fleira sameiginlegt en virðist í fljótu bragði.

Þá þyrftu kennarar að fjalla eilítið um íslenskt miðaldasamfélag í tengslum við þingreið Grettis og útlegðardóminn fyrri. Best væri að draga fram með dæmum mun samtíðar og miðalda, t.d. á stjórnskipan, löggæslu og refsingum. Samhliða því mætti einnig ræða um stéttir: Grettir drepar húskarl hér en síðar í sögunni er hann dæmdur fyrir að brenna inni höfðingjasyni og þá er refsingin þyngri. Stutt umfjöllun um stjórnsýslu, málarekstur o.p.h. er m.a. í kaflanum *Um Íslendinga sögur* eftir Sverri Tómasson og Örnólf Thorsson (Brennu-Njáls saga. *Sígildar sögur* 1. Mál og menning 1991, 537–46) og þar eru yfirlitsmyndir sem henta ágætlega á glærur.

Í umfjöllun um bókmenntaleg einkenni Grettlu (og annarra Íslendinga sagna) mætti beina athygli hér að tveimur þáttum: persónulýsingum og hlutverki málshátta og annarra orðatiltækja í stíl sögunnar. Í því sem hér fer á eftir er umfjöllun ekki takmörkuð við þennan fyrsta þátt heldur er reynt að setja í einn stað hið helsta sem nýst gæti kennurum við yfirferð. Það er t.d. sjálfssagt að fjalla um fastbundin orðasambond oftar en einu sinni og gæti reynst gott að draga saman þá umfjöllun samhliða heildartúlkun sögunnar.

I kynningu á bókmenntahugtökum fyrir grunnskólanema er heldur fátt heimildarrita. Sjálfssagt er að nota Hugtök og heiti í bókmenntafræði (ritstj. Jakob Benediktsson), bækur Njarðar P. Njarðvík (Eðlisþættir skáldsögunnar og Saga, leikrit,

ljóð) og kennslubók Vésteins Ólasonar um Bókmenntafræði. Við kennslu grunnhugtaka er þó mikilvægt að kennarar flytji ekki framhaldsskóla- eða háskólafræðin hrá. Þegar verið er að kynna hugtök eins og 'staða höfundar', 'sjónarhorn' eða 'persónusköpun' er algjör óþarfi að endurtaka klisjur upp úr kennslubókum. Þess í stað er miklu nær að nýta aðstæðurnar í kennslustofunni og umhverfið utan hennar. Þegar tveir nemendur hafa verið að rífast, má t.d. láta þá báða gera grein fyrir máli sínu og tengja það umfjöllun um sjónarhorn. Það má líka senda nemendur út, láta þá lýsa sama stað eða atviki og útskýra stöðu höfundar miðað við það. Þegar verið er að sýna krökkum í hverju persónusköpun er fólgin er best að láta þá lýsa lifandi fólk, t.d. sessunauti, og sýna þeim að persónulýsingar í sögum byggjast á nákvæmlega sömu grunnþáttum og persónulýsingar fólks í daglegu rabbi: útlit, skaphöfn, orð og gerðir. Það er auðvelt að tengja hugtök eins og 'beinar og óbeinar lýsingar', 'lysingar annarra persóna og lýsingar sögumanns' við hversdagsleg samtöl. Nákvæmlega sömu sögu er að segja um hugtök eins og 'tími og umhverfi'. Erfiðara er hins vegar að fást við byggingu, a.m.k. þegar stórar og flóknar sögur líkt og Grettla eiga í hlut. Sennilega er farsælast að taka þá dæmi af bókmenntum sem líklegt er að nemendur kannist við, t.d. ástarsögum eða spennusögum, þar sem frásagnarlögmál eins og 'endurtekningar', 'hliðstæður' og 'andstæður' hoppa nánast upp í augun á lesendum.

Persónur og leikendur

Í Grettlu eru tæplega fjögurhundruð persónur nefndar á nafn, um 325 karlar og 50 konur. Fæstar þeirra láta þó mikið til sín taka, margar eru aðeins nefndar í ættartölum, aðrar í aðfórum eða upptalningu (sbr. bændur í Langadal og Skagafirði). Aðalpersónur eru fáar og í þeirra hópi er Grettir fyrirferðarmestur, raunar svo að lítt segir af því sem gerist þegar hann er baksviðs. Þær persónur sem á annað bord eru kynntar til sögu eru allajafna leiddar á svíð með hnitiðri lýsingu: sagt er frá ætt þeirra og uppruna, skaphöfn og útlit gefin til kynna með vel völdum lýsingarorðum (einkunn) og í þá lýsingu stundum aukið á dramatískum hápunktum eða við dauða viðkomandi persónu. Vert er að ítreka við nemendur að persónur í Íslendinga sögum þroskast ekki með sama hætti og persónur í skáldsögum síðari alda heldur má segja að þær stígi alskapaðar fram í upphafi. Þó fer ekki hjá því að aðstæður ýmsar setji á manninn mark, Grettir verður t.d. myrkfælinn eftir fund þeirra Gláms og svo virðist sem hann mæti óblíðum örlögum sínum af vaxandi styrk þegar líður á útlegðarárin.

Eins og drepið er á í inngangsorðum útgáfunnar er mikið misrétti kynja í Grettlu, hún er strákasaga fremur en stelpna. Bæði eru nafngreindar konur miklu færri en karlar og eins er varla nokkur kona svo atkvæðamikil að hana megi kalla aðalpersónu (helst þær Ásdís og Þuriður). Bræður Grettis eru fyrirferðarmiklir en systur hans þjóna aðeins því hlutverki að giftast mönnum og geta syni sem við söguna koma: sjálfar taka þær aldrei til máls í sögunni. Af þessum sökum er þess vart að vænta að stelpur muni verða jafn áhugasamar um þessa sögu og strákar og því þurfta kennarar að huga sérstaklega að þessum málum. Sú umfjöllun gæti byrjað á þeim fjórum hlutverkum sem konum er skipað í og öll tengjast Grettii:

1. Móðir: Ásdís á Bjargi elur son sinn upp til að verða hetja, að því er virðist í trássi við Ásmund eiginmann sinn. Hún kveður Grettii með því að fá honum vopn (e.t.v. ættarvopn þeirra Vatnsdæla), eggjar hann lögeggjan til að hefna Atla, leggur honum Illuga til í Drangey og situr í sögulok í sæmd sinni og virðingu heima á Bjargi. Um hana hafa fjölmörg skáld kveðið og hyljt æðruleysi hennar, fórnarlund og hetjumóð.
2. Bjargvættur: Þorbjörg digra í Vatnsfirði bjargar Grettii úr snöru smábænda. Hún er vel ættuð, skörungur í skapi og breytni og þekkt úr öðrum Íslendinga sögum. Hún virðist jafnoki eiginmanns síns og gengur í hlutverk hans þegar hann er ekki í héraði.
3. Ástkonur: Grettir virðist eiga vingott við margar konur en fæstar þeirra verða ljósliðandi persónur, einna helst Steinþór á Sandhaugum og griðkan á Reykjum sem Grettir nauðgar.

- Athyglisvert er að sumar ástkvenna hans virðast vera af tröllakyni, dætur Þóris í Þórisdal og dóttir Hallmundar í Hallmundarhelli, og það undirstrikar stöðu Grettis á mörkum mannheims og vættaveraldar.
4. Galdrakona: Þuríður fóstra Þorbjarnar önguls er sögð svo gömul að hún man sithvað úr heiðnum síð og það er sú kunnáttu sem sigrar Grettir. Persóna hennar verður skýr og eftirminnileg: afraunamaðurinn er bugaður með orðkynngi hennar og göldrum en ekki vopnum Önguls.

Pá mætti einnig minnast á húsfreyjuna í Háramarsey og dóttur hennar en þær koma einkum við sögu í 19. kafla.

Málshættir og orðatiltæki

Í annan stað má fjalla hér um kjarnyrði í Grettlu (sbr. *Inngang* xxiii–xxiv). Þar kemur m.a. fram að höfundur virðist hafa verið sérstakur áhugamaður um þessi efni, ef til vill vegna þess að hann hafði málsháttasafn við höndina þegar hann samdi söguna eins og Bjarni Vilhjálmsson stingur upp á í inngangi að málsháttasafni þeirra Óskars Halldórssonar, vegna þess að hann var mikill lærðomsmaður líkt og Hermann Pálsson hefur haldið fram í mörgum greinum og bókum, eða vegna þess að hann hafði eyrun opin fyrir tungutaki samferðarmanna sinna eins og háttur er góðra rithöfunda.

Erfitt er að draga skýra markalínu milli orðatiltækja og málshátta og virðist óþarfi að leggja mikla áherslu á það í umfjöllun. Fyrir þá sem það vilja gera má benda á skilgreiningu Bjarna Vilhjálmssonar (1966:vii–ix) þar sem hann reynir að festa hendur á inntaki eða kjarna málsháttu (siðalærdómur tjáður á hlutstæðan hátt) jafnframt því sem hann víkur að formlegum einkennum þeirra (stuttar málsgreinar í föstum skorðum). Halldór Halldórsson er afdráttarlausari í sínum orðum enda mæðir mest á honum að draga markalínu milli orðtaka og málsháttu sem dugar við val á orðasamböndum til útgáfu í orðtakasafn (1989:v). Þar er klárt og kvitt hvorum megin hryggjar dæmin lenda: málsháttur er fullgerð setning og skilst án samhengis, orðtak (yfirleitt) ekki fullgerð setning og skilst aðeins í samhengi.

Allar skilgreiningar á málsháttum og orðatiltækjum gera ráð fyrir munnlegrí geymd, að þessar setningar og klausur hafi gengið eða gangi í mæltu máli án tilstyrks ritlistar. Af þeim sökum er sérstaklega vandasamt að greina slíkt efni í fornum textum þar sem ekki er lifandi mál til samanburðar. Hugsanlega má þó taka mið af formlegum þáttum líkt og frávikum frá venju í orðaröð eða beygingum en öruggast er að finna sama orðasamband í öðru tungumáli eða öðrum textum óskyldum. Það auðveldar leitina í Íslendinga sögum að málsháttum fylgja stundum inngangsord eins og aðvörun til áheyrenda eða lesenda um að nú sé málsháttur í aðsigi:

„því að það er satt sem mælt er að ól er annar maður“ (19:48)

„[...] en satt er það sem mælt er að sitt er hvað, gæfa eða gjörvugleikur.“ (34:88)

Er það síðan haft fyrir orðtæki að þeim ljái Glámur augna eða gefi glámsýni er mjög sýnist annan veg en er. (35:92)

„Satt er það sem mælt er, að engi maður skapar sig sjálfur.“ (41:103)

„Satt er hið fornkvæðna, ofleyfingarnir bregðast mér mest.“ (45:109)

„Það er fornt mál [...] að svo skal ból bæta að býða annað meira.“ (47:116)

Hér fór sem mælt er, að oft er í holti heyrandi nær. (59:144)

„Nú þykir mér koma að því sem mælt er, að margur fer í geitarhús ullar að biðja.“ (78:186)

Nú fór svo mörgum að gjörn var hönd á venju og það varð tamast sem í æskunni hafði numið. (78:186)

„Satt er hið fornkvæðna, að langvinirnir rjúfast síst, og hitt annað, illt er að eiga þræl að einkavin“ (82:197)

„Hér mun koma að því sem mælt er að þrisvar hefir allt orðið forðum.“ (88:214)

Mæltu það margir að hún mundi það sanna sem mælt er að lítið skyldi í eiði ósært. (89:217–18)

Fór þar sem viða eru dæmi til, að hinir lægri verða að lúta. (89:218)

Allflestur þær klausur sem fylgja ofangreindum inngangsorðum hafa í söfnum verið kallaðar málshættir. En eins og skráin er til vitnis um eru þessir málshættir einatt felldir að samhengi texta, stundum svo að fremur má tala um orðtök að hætti Halldórs Halldórssonar.

Hér að ofan má líka sjá að búningur þeirrar þjöppuðu reynslu eða hugsunar sem orðuð er með málshætti (eða orðtaki) er misjafnlega glæsilegur líkt og vikið er að í *Inngangi* (xxiv). Sumir eru í hversdagsklæðum og flytja einfaldan (siða)boðskap í formi staðhæfingar eða reynsludóms sem er endurtekinn oft eða felldur í samhengi málsháttar í texta (þar sem við gætum átt von á málshætti). Um slíka málshætti má taka fáein dæmi úr Grettu:

allt mun fyrir eitt koma – eindæmin eru verst – hlýtur jafnan illt af athugaleysinu – illa gefst ójafnaður – illt mun af illum hljóta – margt er líkt með þeim er góðir þykjast – margt er smátt það er til ber á síðkveldum – margt er öðru líkt – móðir er best barni – munur er að mannsliði – þá veit það er reynt er – þess verður þó getið er gert er

Höfundur Grettu hefur verið einkar hallur undir hversdagslegar staðhæfingar sem færðar eru í fót málsháttar og snyrtar til með stuðlum: raunar svo mjög að líklegt má teljast að sumt af þessu góssi sé frumsmið hans eða tilbrigði við endurtekin stef, og hafi aldrei gengið í munni. Sömu ættar eru mörg þeirra orðatiltækja sem finna má í sögunni.

Aðrir málshættir eru í einkennisbúningi og kalla á tilfærslu af einu sviði á annað (stundum í krafti myndhverfingar):

eigi er sopið þó að í ausuna sé komið – hafi eik það er af annarri skefur – margur fer í geitarhús að leita ullan – margur seilist um hurð til lokunnar – oft er í holti heyrandi nær – sá er eldurinn heitastur er á sjálfum liggr – sá hafi brek er beiðist – svo skal ból bæta að biða annað meira – þá er öðrum vá fyrir dyrum er öðrum er áður inn um komið

Þessar skrautbúnu (og stundum margræðu) klausur stinga í stúf, skera sig frá í samhengi textans og kalla á túlkun lesanda eða áheyrandu. Af sama toga eru fjölmörg myndhverf orðtök og orðasambönd í sögunni.

Hér að framan var vikið að eftirminnilegum tilsvorum persóna í Íslendinga sögum. Sum þeirra tilsvara hafa fengið vængi og orðið 'fleyg orð': t.d. 'nú falla öll vötn til Dýrafjarðar' (Gísla saga 12:862), 'eg var ung gefin Njáli' (Njála 129:281), 'hvikið þér allir nema Skammkell' (Njála 49:184). Erfitt að greina milli 'eiginlegra' málsháttar og fleygra orða í Íslendinga sögum sökum þess að velflestir málshættir eru í beinni ræðu og meirhluti þeirra kemur aðeins fyrir á einum stað í einni sögu. Það á líka við um Grettu að málshættir eru þar lagðir í munn söguhetja en hér má telja tvo sem kallast mega fleyg orð og eitt orðatiltæki að auki:

þau tíðkast (nú) hin breiðu spjótin – svipul verður mér sonaeignin – eigi má eg minna hafa fyrir hest minn en að sjá þraelinn

Eins og fram hefur komið er höfundur Grettu sérstaklega hrifinn af málsháttum og orðatiltækjum. Þar á hann marga lagsbræður í röðum rithöfunda á öllum öldum, bæði lærðra og leikra. Sumir þeir sem um málshætti hafa skrifad benda á að þeir eru algengari í þeim verkum sem ætlað er að ná til alþýðu; í þeim er hægt að hnitmíða trúarlegan eða siðferðilegan boðskap í mynd eða fullyrðingu þannig að allir skilja. En höfundar tóku líka snemma að bregða þeim fyrir sig til sviðsetningar eða persónusköpunar: þeir ágætu lærdómsmenn sem skemmtu sér við að setja saman veraldlegar dæmisögur eða 'fabliaux' (fábiljur eins og Sverrir Tómasson hefur kallað slíkar sögur) notuðu málshætti óspart, Sancho Panza, fulltrúi alþýðunnar í verki Cervantesar um riddarann sjónumhrygga Don Quixote, talar í orðskviðum (og misskilur þá gjarna), Shakespeare bregður fyrir sig málsháttum þegar lágstéttarfólk talar, o.s.frv. Það er því fróðlegt að velta því fyrir hvernig höfundur Grettu notar föst orðasambönd af ýmsum toga, t.d.:

- a) stíll höfundar verður myndrænni en margra lagsbræðra hans vegna áherslu á myndhverf orðatiltæki og myndvísa málshætti;
- b) málshættir og orðatiltæki eru algeng í beinni rædu og skerpa persónulýsingar: þær persónur sem málspakastar eru verða eftirminnilegastar;
- c) föst orðasambönd koma oft fyrir þegar mikil liggur við í frásögn, nærrí dramatískum hápunktum og verða til að festa slík ris frekar í minni (sbr. t.d. skilnaðarstund Ásdísar og sona hennar),
- d) málshættir og orðatiltæki eru stundum notuð til að auka á tvíræðni í lýsingu atburða eða persóna (sbr. lýsingu á bernskubrekum Grettis eða samskiptum Grettis og Gísla Þorsteinsonar).

Þá mætti gera sér leik að þessum orðasamböndum (og e.t.v. minnast á Sverri Stormsker og aðra sem teygt hafa á málsháttum og orðtökum). Hér er eitt dæmi um það hvernig höfundur sögunnar virðist leika sér að grunnhugmynd, nýta hana til að búa til nú orðatiltæki og málshætti:

illt	er að eggja óbilgjarnan
illt	er ódrengjum lið að veita
illt	er að fást við heljarmanninn
illa	gefst ójafnaður
illt	mun af illum hljóta
nú er illt	illum að vera, að margur ætlar þar annan eftir vera
hlýtur jafnan illt	af athugaleysinu
fátt er vísara til ills	en kunna eigi gott að þiggja
troða illsakir	við e-n

Verkefni

14. kafli:

1. Hvernig er Grettí lýst í 14. kafla? Dragið saman öll þau lýsingarorð sem honum fylgja og athugið hvernig þeim er fylgt eftir í lýsingu á háttarlagi hans.
2. Hugleiðið uppeldi Grettis. Hvaða aðferðum beitir Ásmundur faðir hans, hverju virðist móðir Grettis halda að honum?
3. Skoðið vel tilsvör Grettis í þessum kafla. Er hugsanlegt að hann sé að hæðast að fóður sínum með þeim?
4. Veltið fyrir ykkur meðferð Grettis á dýrum. Hvaða skapgerðarþætti virðist hún endurspeglar?

15. kafli:

1. Hvernig fór sá leikur fram sem iðkaður var á ísilögðu Miðfjarðarvatni?
2. Hvaðan komu strákarnir sem tóku þátt í honum? Skoðið kortið á bls. 254
3. Hverju eykur lýsingin á samskiptum Auðunar og Grettis í skapgerðarlýsingu Grettis?
4. Þegar Auðun hefur farið illa með Grettí segir hann: „Þræll einn þegar hefnist en argur aldrei“. Hvað merkja þessi orð?

16. kafli:

1. Hvernig voru þeir Þorkell krafla og Ásmundur venslaðir? Skoðið ættartölu á bls. 249.
2. Hvert var hlutverk goðorðsmanna?
3. Lesið samræðu Ásmundar og Þorkels kröflu og berið saman þá lýsingu og aðrar á þeim bræðrum, Grettí og Atla.
4. Grettir vegur húskarl eftir deilu um nestismal. Veltið þeim verknaði fyrir ykkur. Hverjar eru málshættir Grettis? Hver eru viðbrögð hans við þessu fyrsta vígi sínu?
5. Hverju eykur þessi kafli í persónulýsingu Grettis? Veltið því t.d. fyrir ykkur af hverju Ásmundur sendir Grettí á þing en ekki elsta son sinn.

Stærri verkefni (umræður, stuttar ritgerðir)

1. Lýsið Grettí Ásmundarsyni. Búið ykkur til töflu með tveimur dálkum þar sem annars vegar eru settir kostir hans, hins vegar gallar. Er hann vandræðabarn og unglingsur?
2. Þekkið þið einhvern sem glímir við svipaða erfiðleika og Grettir gerði?
3. Berið saman þá Ásmund, Grettí og Atla.

4. Hver er sú samfélagsmynd sem lesin verður úr þessum þremur köflum Veltið fyrir ykkur þeim störfum sem lýst er, þeim stéttum sem við sögu koma, stjórnskipan samfélagsins (goðum og þinghaldi), stöðu kynja (hvar eru allar konurnar?), o.s.frv.
5. Hvernig var að vera unglingsur í veröld Íslendinga sagna? Hvenær verða menn fullorðnir þar?
6. Byrjið að safna ykkur í spakmælasafn: skrifid hjá ykkur alla þá málshætti og öll orðatiltæki sem þið rekist á í textanum. Flokkið þau eftir því hvort þau koma fyrir í samtölum eða lýsingum (beinni ræðu eða óbeinni) og takið fram hver talar ef þau koma fyrir í beinni ræðu.
7. Flokkið orðasambönd (málshætti og orðatiltæki) eftir efni. Þar má t.d. setja upp þessa efnisflokk: a) örlog, b) líf og dauði, c) reynsla, d) orðstír, e) vinátta, f) karlmennska og hetjuhugsjón.
8. Spáið fyrir um lífshlaup Grettis á grundvelli þeirra upplýsinga sem þið hafið um persónu hans, skaphöfn og breytni. Er hann líklegur til að enda sem friðsæll fjólskyldumaður?

Þemavinna

Einstaklingsvinna:

1. Berið lýsinguna á æsku Grettis og uppvexti við barna- eða unglingsabók sem þið hafið lesið og ykkur finnst fjalla um áþekkan árekstur milli einstaklings og fjólskyldu, einstaklings og samfélags.
2. Rifjið upp þætti úr eigin æsku sem ykkur finnast skyldir æsku Grettis.
3. Setjið ykkur í spor Grettis og lýsið atburðum af sjónarhóli hans.
4. Setjið ykkur í spor Ásmundar og lýsið atburðum af sjónarhóli hans.

Hópvinna:

1. Vandræðabarnið Grettir. Nemendum skipt í þrjá hópa: 1. hópur setur sig í spor Ásmundar og færir að því rök að Grettir skuli sendur á unglingsheimili; 2. hópur setur sig í spor Grettis og flytur hans mál; 3. hópurinn leikur kviðdóm og fellir úrskurð.
2. Leikrit. Í upphafi almennar umræður um líkindi með lýsingu á bernsku Grettis og samtíma okkar. Kennari skrifar punkta á töflu. Nemendum skipt í þrjá hópa: 1. hópur semur leikgerð á grundvelli umræðna; 2. hópur smíðar leikmynd; 3. hópur sér um búninga og tónlist. Kennari leikstýrir og skipar í hlutverk. Sýning. Í kjölfar sýningar fara umræður.

Heimildir

Þegar fjallað er um Íslendinga sögur almennt eru þessi rit og ritgerðir gagnleg (fyrst og fremst talin verk á íslensku):

- Theodore M. Andersson. *The Problem of Icelandic Saga Origins. A Historical Survey*. New Haven, London 1964.
 — *The Icelandic Family Saga. An Analytic Reading*. Cambridge, Mass. 1967.
- Bjarni Einarsson. *Skáldasögur. Um uppruna og eðli ástaskáldsagnanna fornu*. Reykjavík 1961.
- Bjarni Guðnason. *Túlkun Heiðarvígasögu. Studia Islandica* (50) 1993.
- Björn M. Ólsen. *Um Íslendingasögur. Kaflar úr háskólafyrirlestrum. Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta* VI nr. 3. Sigrús Blöndal og Einar Ól. Sveinsson bjuggu til prentunar. Reykjavík 1937–39.
- Thomas Bredsdorff. *Ást og öngþveiti í Íslendingasögum*. Reykjavík 1974.
- Einar Ólafur Sveinsson. *Sturlungaöld. Drög um íslenzka menningu á prettándu öld*. Reykjavík 1940.
 — *Ritunartími Íslendingasagna. Rök og rannsóknaraðferð*. Reykjavík 1965.
- Finnur Jónsson. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie I–III*. København 1920–24.
- Halldór Kiljan Laxness. Minnisgreinar um fornsögur. *Sjálfsgöðir hlutir*. Reykjavík 1946, 9–66. [Áður prentað í: *Tímarit Máls og menningar* (6) 1946, 13–56.]
- Hermann Pálsson. *Sagnaskemmtun Íslendinga*. Reykjavík 1962.
- Jónas Kristjánsson. *Bókmenntasaga. Saga Íslands* 3. Ritstj. Sigurður Líndal. Reykjavík 1978, 261–350.
- Robert Kellogg and Robert Scholes. *The Nature of Narrative*. Oxford 1966.
- Knut Liestøl. *Uppruni Íslendinga sagna*. Björn Guðfinnsson þýddi. Reykjavík 1938.
- John Lindow and Carol J. Clover. *Old Norse–Icelandic Literature. Islandica* (45). Ithaca, London 1985.
- Sigurður Nordal. *Um íslenzkar fornsögur*. Árni Björnsson þýddi. Reykjavík 1968.
- M. I. Steblin-Kamenskij. *Heimur Íslendingasagna*. Helgi Haraldsson þýddi. Reykjavík 1981.
- Stefán Einarsson. *Íslenzk bókmenntasaga 874–1960*. Reykjavík 1961.
- Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson. *Um Íslendinga sögur. Brennu-Njáls saga. Sígild ugla 1*. Reykjavík 1991, 483–557.
- Preben Meulengracht Sørensen. *Fortælling og ære. Studier i islændingesagaerne*. Aarhus 1993.
- Vésteinn Ólason. *Íslendingasögur og þættir. Íslensk bókmenntasaga II*. Reykjavík 1993, 25–164.

Um málshætti og orðatiltæki má lesa í þessum bókum:

- Árni Böðvarsson (ritstj.). *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. Reykjavík 1983.
 Ásgeir Blöndal Magnússon. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík 1989.
 Bjarni Vilhjálmsson og Óskar Halldórsson. *Íslenzkir málshættir*. *Íslenzk þjóðfræði*. Reykjavík 1966.
 Finnur Jónsson. *Íslenskt málsháttasafn*. Kaupmannahöfn 1920.
 Halldór Halldórsson. *Íslenzk orðtök. Drög að rannsóknun á myndhverfum orðtökum í íslenzku*. Reykjavík 1954.
 — *Íslenzkt orðtakasafn I-II. Íslenzk þjóðfræði*. Reykjavík 1989.
 Jón Friðjónsson. *Íslensk orðatiltæki. Mergur málssins. Uppruni, saga og notkun*. Reykjavík 1993.
 Archer Taylor. *The Proverb and an Index to The Proverb*. Pennsylvania, Copenhagen 1962 (1931).

Annar þáttur (17–24:35–66)

Efni og bygging

Kafla	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Útlegð	Ár
17	Sigling utan með Haflida	15	síðsumars		1011
18	Hjá Þorfinni í Háramarsey a) fram til jóla – rýfur haug Kárs		haust-vetur	(1)	1011–12
19	b) aðfangadagur jóla – berst við 12 berserkir		aðfanga-dagur		
20	c) vist fram til vors	16	vor		
21	Sumar í Vogum Hjá Þorkeli í Sálfta a) öndverðan vetur – glímir við híðbjörn b) vist til vors	17	sumar haust-vetur	(2)	1012–13
22	Í Vogum – vegur Björn Steinker – vegur Hjarranda Hjá Þorfinni í Háramarsey Túnsberg – vegur Gunnar	18	vor haust-vetur vor	(3)	1013–14
24	Heimferð		sumar		1014

Í þessum þætti stígur Grettir sín fyrstu spor sem fullmótuð hetja, hér er hæfnisraun hans eins og drepíð er á í *Inngangi*. Prófið hefst á skipsfjöl þegar Grettir nennir ekki að vinna og vill helst sofa hjá ungrí konu Bárðar stýrimannsins: hann rís þó úr bælinu þegar allt stefnir í óefni, sýnir hvað í honum býr og bjargar samferðarmönnum sínum, sannar að hann er bjargvættur þegar mikið liggar við. Á landi heldur sigurganga Grettis áfram: hann sígur í haug Kárs í Háramarsey og nær þar í gott vopn, vinnur sigur á tólf harðskeyttum berserkjum í einum snjallasta kafla sögunnar og glímir við bjarndýr í Sálfti. Þegar gengið er á sæmd hans og hann móðgaður missir hann hins vegar taumhald á skapsmunum sínum og drepar mann og annan þar til honum er ekki lengur vært í Noregi og snýr heim, enda hefur hann afplánað sektartíma sinn. Í vissum skilningi endar þessi þáttur því á útlegð Grettis frá Noregi.

Hér er mælt með því að hratt sé farið yfir þennan þátt, hann að mestu hraðlesinn en kennari veki þó athygli á helstu þáttum þessarar utanferðar: dragi saman afreksverk Grettis. Það er einkum nauðsynlegt til að tengja utanferðirnar tvær saman: fyrir Glám og eftir. Fyrir Glám gengur allt í haginn, eftir Glám gengur allt á afturfótum og óveðursský hrannast yfir Grett: það eina sem hann enn getur er að berja á berserkjum. Stungið er uppá því að tveir kaflar, 19. og 20., séu vandlega lesnir og í tengslum við þá einkum fjallað um frásagnartækni (sjónarhorn, íroníu eða háð).

Þegar fjallað er um þennan þátt má vekja á því athygli að frásagnir af utanferðum ungra íslenskra karlmanna eru nauðsynlegar eigi að gera úr þeim sannfærandi afreksmenn. Ótal dæmi mætti nefna úr öðrum Íslendinga sögum um áþekkar ferðir þó óvíða sé ferillinn jafn glæsilegur og hér. Ungir menn þurfa að sanna karlmennsku sína og það gera þeir í sögum með því að drepa illmenni, vernda konur (ekki fleka þær eins

og Grettir gerir í upphafi), kveða niður haugbúa, takast á við dýr. En það er kannski ekki allt sem sýnist því hér örlar á því stefi sem síðar verður allsráðandi í þessari sögu: andstæðunni milli hetjuhugsjónar vígamanns og síðalögþáls samfélags. Frásögnin af samskiptum þeirra Björns í Sálfti og Grettis sýnir að Grettir er á valdi þessarar hugsjónar. Hann unir engan veginn því að á hann sé hallað orði, hann móðgaður, og kann ekki önnur ráð til að svara fyrir sig en drepa þann sem móðgar hann þó máttarstólpar samfélags reyni að miðla málum. Bræður Björns taka ekki sáttaboðum og falla báðir fyrir Grett. Sú atburðarás leiðir til þess að Grettir hrökklast heim (að vísu eru sektarárin úti) og nær ekki vináttu konungs sem annars hefði verið kóróna ferðarinnar og tryggt frægð hans. Í framhaldi af því má fjalla stuttlega um hirðlög og konunga ef tími vinnst til. Af hverju sóttust Íslendingar eftir því að komast á bekkinn í norsku hirðinni? Þar má hafa stuðning af því sem prentað er af *Hirðskrá* í Lykilbók Heimskringlu (1991), skýringum í útgáfunni og umfjöllun í kaflanum Um Íslendinga sögur (*Brennu-Njáls saga* 1991).

Frásögnin af samskiptum Grettis og berserkjanna tólf sem heimsækja hann um jólin er listilega saman sett. Grettir sýnir enn að hann er ekki síður fimur í orðasennum en vopnaviðskiptum og berserkir láta blekkjast af malandanum í honum, segja má að hann ‘plati þá uppúr skónum’: hann þykist vera þeirra maður og fær þá til að leggja frá sér vopnin, hellir þá fulla, leiðir þá í afhýsi og læsir inni. Þegar þeir hafa þannig verið lokkaðir í gildru breytist Grettir í vígamann og framganga hans er undirstrikuð með hlægilegum tilburðum húskarlanna. Enginn veit hvar hann hefur Grettí í þessari frásögn: hann blekkir alla. Húsfreyja og heimakonur halda hann svikara, berserkir halda að hann sé þeirra maður, og þegar Þorfinnur kemur heim reynir Grettir enn að hrekkja hann með því að fresta útgöngu húsfreyju.

Verkefni

17. kafli:

1. Hvers vegna vill Ásmundur ekki búa Grettí sómasamlega að heiman?
2. Hvaða hugmyndir koma fram í kveðjuorðum Ásdísar?
3. Þegar Grettir fer utan segir sagan: „Margir báðu hann vel fara en fáir aftur koma.“ Hvað endurspeglar þessi orð?
4. Hvað þarf til að Grettir nenni að vinna?

18. kafli:

1. Svo virðist sem Kár faðir Þorfinns hafi hrakið alla úr Háramarsey nema Þorfinn: „Áttu þeir feðgar fyrst eitt bónaból í eynni en síðan Kár dó hefir hann svo aftur gengið að hann hefir eytt á burt öllum bændum þeim er hér áttu jarðir svo að nú á Þorfinnur einn alla eyna og öngum verður þeim mein að þessu er Þorfinnur heldur hendi yfir.“ Af hverju sættir Þorfinnur sig við að Grettir kveði haugbúann niður? Er það kannski vegna þess að Kár hefur lokið hlutverki sínu?

19.–20. kafli:

1. Hvernig fer Grettir að því að blekkja berserkina. Af hverju trúa þeir honum?
2. Teiknið mynd af húsaskipan á bæ Þorfinns (naust, bæjarhús, útibúr). Hvers vegna vill Grettir takast á við berserkina í úthúsinu?
3. Hvaða gagn gera húskarlar í bardaganum? Hvernig er framgöngu þeirra lýst?
4. Hvers vegna olli Grettir því „að seint var til strandar gengið“ þegar sást til ferða Þorfinns?
5. Hverju eykur lýsingin á samskiptum Grettis og berserkjanna í persónulýsingu Grettis?

21.–24. kafli:

1. Björn í Sálfti á sér nokkra sporgöngumenn síðar í sögunni: hávaðasama ofláta eins og Gísla Þorsteinson og Þórodd Snorrasón. Hvaða eiga þeir Grettir sameiginlegt, hvað skilur á milli?
2. Hvers vegna vill Grettir ekki taka sáttarboði Þorkels bónda?
3. Með vígí Björns hefst atburðarás sem lýkur með því að Grettir kemst í ónáð yfirvalda. Hefði mátt komast hjá henni?
4. Grettir vegur two bræður Björns, Hjarranda og Gunnar. Tínið til málsbætur hans.

Stærri verkefni

1. Þegar Grettir snýr heim er hann orðinn frægur maður af verkum sínum. Dragið saman helstu afrek hans í Noregi.
2. Hvað nýr drættir bætast við persónulýsingu hans í þessum þætti?
3. Gerið ykkur töflu sem sýnir helstu liðveislumenn Grettis í Noregi og andstæðinga hans.
4. Á þessi frægðarför Grettis til Noregs sér einhverjar hliðstæður í samtíma okkar? Hvað gera ungar menn og konur nú á dögum sem vilja slá í gegn, öðlast frægð og frama, þó ekki væri nema á Íslandi?

Pemavinna

Hópvinna:

1. Umræður. Í þessum þætti má segja að Grettir sanni karlmennsku sína, verði fullgild hetja. Ræðið þá kosti sem hetjur þurfa að hafa og þær aðferðir sem þær beita. Veltið jafnframt fyrir ykkur hliðstæðum í öðrum bókmenntum og yngri, t.d. í barna- eða unglingsabókum sem þið hafið lesið.

Þriðji þáttur (25–37:66–95)

Efni og bygging

Þessi þáttur hefst á stuttum millikafla (25.–27. kafli) þarsom segir af uppgangi þeirra föstbraðra, Þorgeirs Hávarssonar og Þormóðar Kolbrúnarskálds, deilum um hval (sbr. niðurlag Önundarþáttar) og vígi Þorgils Mákssonar, skjólstæðings Ásmundar á Bjargi sem fer með eftirmálið og fær sóma af. Þátturinn virðist einkum þjóna tvíþættum tilgangi; að sýna vaxandi virðingu Ásmundar á Bjargi og vensl hans við helstu valdsmenn eins og Skafta Þóroddsson lögsögumann, og kynna til sögu þá tvo kappa í Íslendinga sögum sem einna helst eiga samleið með Grettli, skáldið Þormóð og vígamanninn Þorgeir; sem virðast sameinast í Grettli sem bæði er skáldmæltur og ótrauður til víga.

Kafli	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Ár
28	Grettir kemur út í Skagafirði Auðun og glíma, þáttur Barða	18	sumar	1014
29	Hestapíng á Langafit			
30	Bardagi við Grettishaf			
31	Grettir situr um kyrrt til tvímánaðar Heiðarvíg Grettir og Barði finnast við Þóreyjargnúp		haust	
32–33	Reimleikar í Forsæludal			
34–35	Grettir og Glámur glíma Grettir situr heima		veturnætur vetur	1014–15
	Þorbjörn ferðalangur eggjar Grettli Grettir á Gásum – Ferðalangur veginn Önnur utanför	19	haust vor	1014 1015

Þennan þátt má kalla hápunkt Grettlu eða ris. Spennan er mögnuð jafnt og þétt þar til þeir Glámur takast á: hér er lýst vaxandi óþoli Grettis og ofsa: hann reynir að takast á við Auðun og hefna barnleika þeirra á Miðfjarðarís, vill fá að fara með Barða Guðmundssyni til Heiðarvíga en fær ekki. Höfundur dregur upp skýra mynd af vaxandi hamsleysi Grettis og lesendur fá á tilfinninguna að eftirsókn hans eftir afhraunum muni fá illan endi; hann hefur ofmetnast, þekkir ekki takmörk sín, og fyrir það er honum refsöld grimmilega.

Eftir þessa lýsingu hverfur sagan aftur í tímann og rekur illvigan draugagang í Forsæludal. Þar er fyrst lýst ásókn meinvættar sem virðist vera af tröllakyni, síðan leiddur fram einn illræmdasti smali Íslendinga sagna, Glámur, sem drepar illvættina en

fellur í átökunum. Eftir dauða sinn gengur Glámur aftur og verður svo magnaður draugur eða 'óhreinn andi' að hann minnir helst á þann illa sjálfan. Þegar höfundur hefur þannig fundið verðugan andstæðing fyrir Grettí leiðir hann þá saman í óvistlegum skála á Þórhallsstöðum í glæsilegum kafla þar sem frásögnin verður svo myndræn, sviðsskiptin svo nákvæm að engu er líkara en kvikmyndavél fari yfir svíðið. En höfundur á eftir að leggja síðustu hönd á undirbúninginn. Það gerir hann með því að leiða Grettí á fund Jökuls Bárðarsonar, móðurbróður hans, sem varar Grettí við því að glíma við Glám: „illt mun af illum hljóta“ og klykkir út með þeirri setningu sem mörgum þykir vera kjarni sögunnar: „sitt er hvað, gæfa eða gjörvugleikur“ (34:88).

Átök Gláms og Grettis má kalla hinstu 'gæfuraun' Grettis og í þeirri rimmu bíður hann lægri hlut, þó hann höggvi haus af draugnum, því Glámur formælir honum með illspá sem Grettir glímir við lífið á enda. Þau álög stöðva líkamlegan þroska Grettis, kveða á um að öll verk hans hér eftir muni snúast til „ógæfu og hamingjuleysis“ og hann verði dæmdur í útlegð en jafnframt til ævilangrar einveru og einsemdar. Og niðurlagsorðin gera þá einveru óbærilega: „Þá legg eg það á við þig að þessi augu séu þér jafnan fyrir sjónum sem eg ber eftir og mun þér erfitt þykja einum að vera. Og það mun þér til dauða draga“. Í næstu þáttum verður grunnstefið vaxandi myrkfælni Grettis, hann þolir æ verr þetta 'illa augnaráð'. Í tengslum við það mætti ræða þjóðtrú um áhrifamátt augnaráðs, t.d. uppruna orðalagsins 'að gefa e-m illt auga'.

Viðfangsefni

Í þessum þætti þarf a.m.k. að lesa vandlega kafla 28–37:71–93 en hægt að fara hraðar yfir millikaflann á Íslandi. Sérstaka áherslu ætti að leggja á kafla 32–35:80–92. Hér má t.d. beina sjónum að:

- a) kristni og heiðni
- b) frásagnartækni
- c) hlutverki spásagna og forlagatrú
- c) þjóðtrú og þjóðsögnum
- e) Grettí og Glámi í ljóðum

Þegar Grettir tekst á við Glám glímir hann við öflugasta andstæðing sinn, og þann eina sem hann bíður lægri hlut fyrir ef frá er talin Þuriður fóstra Önguls. Svo virðist sem hann takist á við hið illa sjálft því margt bendir til að Glámur sé ekki mannlegur heldur heiðin vættur; og þegar hann fæst við Þuriði og Öngul má láta sér til hugar koma að þar fáist hann við eins konar staðengbla þeirra Óðins og völvunnar eða höfundur leiki sér að tilvísun til Völuspá. Hér er því ágætt að draga fram átök heiðindóms og nýrrar kristni; velta því fyrir sér með nemendum hvað það tók Íslendinga langan tíma að kristnast í höfðinu. Því tengist svo hlutverk Grettis í útlegðinni: hann verður öðrum þræði verndari mannlegs félags, útvörður með svipað hlutverk þar og Þór hafði í Ásgarði, líkt og vikið er að í Inngangi. Hér má því leiða talið að átökum hins góða og hins illa, sem kalla má eitt af grunnstefjum allra bókmennta.

Þegar fjallað er um átök Grettis og Gláms má beina sjónum að frásagnartækni: hvernig höfundur leikur sér að sjónarhorni þannig að helst minnir á kvikmyndataekni samtímans, þá tækni sem mörgum nemendum okkar er hugstæðari en frásagnarbrögð bókmenntanna. Til þess að draga þessa tækni fram mætti hugsa sér að semja kvikmyndahandrit að glímunni sjálfri. Í annan stað má vekja athygli á því hversu markvisst þessi þáttur er byggður: hvernig atburðarás magnast stig af stigi þar til þeir Glámur og Grettir glíma í óhrjálegum vistarverum í Forsæludal (réttnefni að leiða þá saman í 'skuggadal'): fyrst er ópol Grettis magnað með lýsingu á skiptum hans við þá Barða og Auðun, þá 'byggður upp' Glámur þar til hann virðist orðinn óviðráðanlegur: loka-

hnykkur þessarar snjöllu byggingar er svo að leiða Grettí á fund Jökuls (sem virðist ójafnaðarmaður líkt og hann) sem spáir illa fyrir honum.

Í þessum hluta sögunnar virðist vera hamrað á málshættinum 'sitt er hvað, gæfa eða gjörvugleikur' og öðrum áþekkum sem víkja að þeirri spennitreyju sem örlögin hneppa persónur Íslendinga sagna í. Hér má því fylla dálítíð um forlagatrú: þá trú að mannskepnan megi sín lítils gegn því sem henni er ætlað eða áskapað, gegn örlögum sínum. Í þeirri umfjöllun er gott að víkja að merkingu hugtaka eins og 'gæfa', 'gifta' og 'hamingja' sem og andhverfu þeirra: 'ógæfu'. Svo virðist sem höfundar Íslendinga sagna hafi talið hamingju eða óhamingju, gæfu eða ógæfu, eins konar fylgju einstakra persóna: sumir eru fæddir ólánssamir, aðrir hafa meðbyr allt lífið, og ekkert fær því breytt. Grettir er kynlegur kvistur í karllegg ættar sinnar: uppreisnarseggur frá því hann er kynntur til sögu, baldinn og breyskur; einna líkastur sumum móðurfrændum sínum, þeim sem ekki nutu þeirrar hamingju sem umlykur Ingimundarsyni í Vatnsdælu: við gætum líka sagt að Grettir væri mannlegur, jafnvel hégómlagur í herferð sinni gegn spásögnum og aðvörunum: gegn forlögum sínum. Hann fyllist ofurtrú á mátt sinn og megin eftir fyrri Noregsferð sína og sá ofmetnaður leiðir hann um síðir á fund Gláms: lesendur og áheyrendur hafa á tilfinningunni að ekkert hefði getað komið í veg fyrir að fundum þeirra bæri saman. Í tengslum við umfjöllun um þessa þætti mætti rifja upp fáein kjarnyrði sögunnar sem virðast endurspegla þessi átok Grettis við forlögin:

allt mun fyrir eitt koma – fátt er rammara en forneskjan – sitt er hvað, gæfa eða gjörvugleikur – ganga í móti gæfu e-s – gera eigi happ sitt að óhappi – taka því / bíða þess sem að höndum kemur – þykja á hverfanda hjóli um e-ð – margt er fyrir óráðnu um e-ð – ekki má fyrir öllu sjá (um e-ð) – enginn má renna undan því sem honum er skapað – sinnar stundar bíður hvað – verður það er varir, og svo hitt er eigi varir – eigi má vita hverjum að mestu gagni kemur um það er lýkur – hvað má vita hversu verður um það er lýkur – e-ð skiptir sköpum – verður hver þá að fara er hann er feigur

Í velflestum þeirra kjarnyrða sem hér eru tínd saman er boðuð einhvers konar forlagahyggja: enginn má sköpum renna, það er sama hvað við reynum að brjótast gegn örlögum okkar, þau ná í skottið á okkur um síðir. En í Grettlu er ekki aðeins boðuð þessi trú á örlagahjólið heldur er einnig vikið að nauðsyn þess að þekkja sjálfan sig og trúua á mátt sinn og megin, sbr. t.d.:

margin er dulinn að sér – gefa (sér) sjálfur raun hver maður er – trúua öngum svo vel að maður trúi ekki best sjálfum sér – engi maður skapar sig sjálfur – gott er að gefa betri raun en margin ætla – svo skal ból baeta að bíða annað meira – sá er eldurinn heitastur er á sjálfum liggur – þess verður þó getið er gert er – láta sér ei að einu getið

Eins og nefnt er hér að framan er skynsamlegt að tengja umfjöllun um þennan þátt við draugasögur og annað þjóðsagnaefni eftir föngum. Draugasögur eru margar en sjálfsgagt er að nefna hér Miklabæjar-Solveigu og Djáknann á Myrká. Þeir kennarar sem lesið hafa Eyrbyggju nýlega geta rifjað upp framgöngu Þórólfss bægifótar og Fróðárundur. Þá mætti nefna hér Söguna af Grími Skeljungsbana sem er „e.t.v. fyrsta íslenzka munnmælasagan sem skrifuð er upp sérstök“ eins og Bjarni Einarsson kemst að orði (1955). Í þeirri sögu er lýst átökum Gríms við drauginn Skeljung, en persónur og atburðir draga dám af Grettlu. Sagan er prentuð í Munnmælasögum 17. aldar (1955) og í inngangi fjallar útgefandinn, Bjarni Einarsson m.a. um tengsl hennar við Grettlu.

Þá virðist heppilegt að vekja hér mál á viðbrögðum skálda á ólíkum tíum. Í þá umfjöllun má svo auka þegar segir af Grettí í Drangey. Kennarar ættu að hafa úr ýmsu að moða, allt eftir áhuga og aðstæðum þannig að ástæðulaust er að tíunda hér allt það sem ort hefur verið um Grettí. Þó má minna á Grettí og Glám I eftir Þórarin Eldjárn (Kvæði 1974), Grettisljóð Matthíasar Jochumssonar (t.d. í Ljóðmælum 1936) og Glámsaugu Stephans G. (t.d. í Andvökum II 1909).

Verkefni

25.–27. kafli:

1. Hvernig eru þeir Þorvaldur Ásgeirsson og Ásmundur á Bjargi skyldir?
2. Hvað felst í fóstbræðralagi (sbr. bls. 279)?
3. Eru þeir Þorgeir Hávarsson og Þormóður Kolbrúnarskáld líkir Grettí á einhvern hátt? Ef svo er, hvernig?
4. Hvernig eru þeir Þorsteinn Kuggason og Ásmundur skyldir?
5. Hvaða tilgangi þjónar þessi frásögn af málarekstri Ásmundar?

28. kafli:

1. „Þá gerðist ofsi Grettis svo mikill að honum þótti sér ekki ófært“ Hvað merkja þessi orð? Er einhver spásögn í þeim fólgin?
2. Í skiptum þeirra Auðunar og Grettis er kannski fólginn málsháttur. Hvaða málsháttur er það?
3. Af hverju vill Grettir komast í lið Barða Guðmundssonar?

29. kafli:

1. Lýsið hestaati. Notið til þess þær heimildir sem þið getið upp grafið (sbr. bls. 292).

30.–31. kafli:

1. Reynið að skrá lið fyrir lið hvernig deilur Þorbjarnar öxnamegins og Bjargsmanna magnast stig af stigi. Gleymið ekki hestaatinu í 29. kafla.
2. Af hverju má Grettir ekki fara til Heiðarvíga? Hefði það einhverju breytt fyrir það sem síðar verður í ævi hans ef Þórarinn hefði leyft honum að fara?

32. kafli:

1. Skrifð stutta lýsingu á Glámi. Hvað bendir til þess að hann sé ekki mannlegur?
2. Við hvað glímir Glámur?
3. Takið eftir því hvernig veðri er lýst í þessum kafla og hinum næstu.

33. kafli:

1. Hvað er líkt með átökum Þorgauts við Glám og viðureign Gláms við óvættina fyrr? Hugið að veðri og tíma.
2. Skráið hjá ykkur fórnarlömb Gláms.
3. Skoðið landakort og veltið fyrir ykkur ‘umráðasvæði’ Gláms.

34. kafli:

1. Hvað er líkt með þeim Jökli Bárðarsyni og Grettí, systursyni hans?
2. Hvað merkja orð Jökuls, „sitt er hvað, gæfa eða gjörvugleikur“?

35. kafli:

1. Veltið því fyrir ykkur af hverju Þórhallur bóndi helst enn við á bænum.
2. Hvað er Glámur stór (munið að hann gnæfaði ofarlega við rjáfrinu og lagði handleggi sína uppá þvertréð)? Hvað þyrfti Grettir að vera hávaxinn til þess að geta farið í hryggspennu á jafnréttisgrundvelli við hann?
3. Sagt hefur verið að hægt væri að nota lýsinguna á átökum Grettis og Gláms sem kvíkmyndahandrit lítið breytta. Færð rök að því.
4. Hér verða þáttaskil í frásögninni. Veltið því fyrir ykkur hvort hægt er að færa að því rök að Grettir bái ósigur í þessum átökum.
5. Hverju spáir Glámur. Skrifð það hjá ykkur.
6. Glámur er kallaður ‘óhreinn andi’. Hvað merkir það?
7. Mætti færa að því rök að Grettir bilaði á geði í glímunni við Glám?

Stærri verkefni

1. Eftir glímuna við Glám má segja að Grettir verði útlægur úr mannlegu samfélagi en um leið ófær um að lifa án annarra manna. Hann hrekst um landið allt í næstu köflum, án þess að finna sér gríðastað. Veltið því fyrir ykkur hvort hægt sé að halda því fram að eftir glímuna verði Grettir hálfgerð vættur, hann líkist með einhverjum hætti þeim yfirnáttúrlegu verum sem hann tekst á við.
2. Grettir og örlögin. Notið málshætti og orðatiltæki úr Grettlu (frá kennara), tiltækar bækur um heiðinn síð á Íslandi, uppsláttarrit og annað það sem ykkur hugkvæmist og skrifid stutta ritgerð.
3. Er Glámur vættur eða maður? Stutt ritgerð.
4. Draugagangur í Forsæludal af sjónarholi Gláms.

Þemavinna (Umræður, ritgerðir)

Einstaklingsvinna:

1. Við hvað er ég hrædd(ur)?
2. Þegar ég så draug.

Hópvinna:

1. Hvað er forlagahyggja. Umræður. Kennari skýrir helstu hugtök og nemendur fjalla um forlagahyggju nú á dögum.
2. Myrkfælni og ótti. Umræður um það hvort og hvernig það hæfi hetju eins og Grettir að óttast myrkrið og vera einmana. Reynt að draga samlikingar frá sögu Grettis til reynslu og veruleika nemenda.
2. Glámur og Grettir í ljóðum. T.d. mætti skipta nemendum í nokkra hópa og fá hverjum hópi eitt ljóð til umfjöllunar og draga þannig fram ólíka túlkun skálða.
3. Gæfa og ógæfa. Umræður um gæfumenn og ógæfu í Grettlu.
4. Samanburður á Grettir og Þór (útlit, líkamsburðir, hlutverk).

Heimildir

Bjarni Einarsson. Inngangur. Munnmælasögur 17. aldar. *Íslenzk rit síðari alda* 6. Reykjavík 1955, v-clxviii.

Guðmundur Andri Thorsson. Grettla. *Skáldskaparmál* (1) 1990, 100–17.

Hermann Pálsson. Glámsýni í Grettlu. *Gripa* (4) 1980, 95–101.

— Um Glám í Grettlu: Drög að íslenskri draugafræði. *The International Saga Society Newsletter* 1992, 1–8.

Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri I–VI. Safnað hefur Jón Árnason. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík 1954.

Munnmælasögur 17. aldar. *Íslenzk rit síðari alda* 6. Bjarni Einarsson gaf út. Reykjavík 1955.

Viðar Hreinsson. Hver er þessi Grettir? *Skáldskaparmál* (2) 1992, 77–106.

Fjórði þáttur (37–45:95–110)

Efni og bygging

Kafli	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Ár
37	Kemur að áliðnu sumri til Noregs	19	haust	1015
38	Fer norður með landi Synir Þoris brenna inni Leitar á konungsfund í Þrándheimi		öndverðan veturn vetur	
39	Tilraun til skírslu			
40	Fer austur á Jaðar, drepur Snækoll berserk		jól	
41	Eftir jól til Túnbergs og er þar til vors Fer til Íslands um sumarið	20	vor sumar	1016
42–45	Þorbjörn öxnamegin drepar Atla			

Þessi seinni utanför Grettis er hliðstæð hinni fyrri í öðrum þætti og nauðsynlegt að ítreka það í umfjöllun. Þær hefjast báðar með viðburðaríkri siglingu og Grettir liðsinnir ferðafélögum sínum í þeim báðum: í fyrra skiptið snýst honum allt til gæfu, hann bjargar lífi samferðamanna sinna og verður frægur maður: nú henda hann slysin eins og segir í sögunni, hann syndir eftir eldi en það verður til þess að synir tignarmanns á Íslandi brenna inni með félögum sínum. Það slys verður til þess að Grettir er dæmdur skógarmaður á Íslandi og markar upphaf útlegðarinnar. Vert er að benda nemendum á viðbrögð þeirra Þórissona þegar Grettir sækir þá heim: þeim sýnist hann vera tröll.

Gretti heppnast ekki að hreinsa sig með skírslu, jafnvel þó að frændi hans Ólafur helgi reyni að leggja honum lið; hann missir stjórn á sér í húsi guðs þegar þúki eða 'óhreinn andi' ertir hann og sýnir sem fyrr að skapið hleypur með hann í gönur. Hér er ítrekuð útlegð Grettis: hann er ekki aðeins útlægur úr samfélagi manna heldur einnig úr samfélagi Guðs. Þættinum lýkur á samtali þeirra bræðra, Drómundar og Grettis, þar sem lagður er mikilvægur hornsteinn að lokaþætti sögunnar, hefndum austur í Miklagarði.

Viðfangsefni

Hægt er að fara hratt yfir sögu í þessu þætti en þó er vert að lesa vandlega þessa kafla: 37–41:93–104. Nauðsynlegt er að fjalla um deilu þeirra Þorbjarnar öxnamegins og Atla til þess að útskýra hefndir Grettis við upphaf útlegðar. Það virðist þó mega gera með endursögn kennara. Hér mætti t.d. leggja áherslu á þessi efni:

- a) hvernig spá Gláms gengur eftir; framhald um forlagahyggju
- b) hliðstæður og endurtekningar í Grettlu; stigmögnun
- c) samanburður á Noregsferðum Grettis

Nú taka að hrína á Grettí hin illu álög Gláms: lesendur fá staðfestingu þeirra þegar í upphafi og tilraun Grettis til að losa sig undan þeim í kirkjunni mistekst hrapallega. Hér ná hnykkja á þeirri umfjöllun sem var um forlagahyggju í tengslum við þriðja þátt. Í innan stað virðist vænlegt að fjalla um samskipti Íslendinga og Noregskonunga: hvers vegna vildu ungrir menn á Íslandi komast í sveit Ólafs helga?

Af bókmenntalegum hugtökum má helst vekja máls á hliðstæðum og endurtekningum sem hér eru augljósar en marka byggingu Grettlu frá upphafi til enda (sbr. umfjöllun í Inngangi). Þá má í endursögn á samskiptum þeirra Þorbjarnar öxnamegins og Atla á Bjargi fjalla um það bragð höfunda að magna deilur stig af stigi í keðju atburða; af litlum neista verður oft mikið bál: upphafið er einatt smávægilegt en áður yfir lýkur standa höfðingjar gráir fyrir járnum og gengur á með hefndum og gagnhefndum. Ágætt dæmi um slíka stigmögnun er í Þorgils sögu og Haflida í Sturlunga sögu, annað mætti nefna úr Njálu: svokölluð húskarlavíg þar sem skörungarnir Bergþóra á Berþórshvoli og Hallgerður langbrók á Hlíðarenda skiptast á sendingum; fyrst eru sendir þraelar og síðan fíkra þær sig upp eftir mannfélagsstiganum þartil tignarmenn falla og ekki er annað sýnna en þeir Gunnar og Njáll berist á banaspjót. Í Grettlu er ekki mikið um slíkar deilukeðjur, ef frá er talin glíma Grettis við sjálfan sig. Þó má hér nefna eina sem kalla mætti Deilur í Húnaþingi (sbr. samnefnt landakort):

- I   1) Nið Þorbjarnar ferðalangs um Ásmund ferðalang dauðvona
- 2) Grettir vegur Ferðalang að Gásum
- 3) Þórissynir sitja fyrir Atla og Grími og falla báðir
- 4) Sættir 'að kalla', Grímur flytur að Gilsbakka
- II   5) Áli fer til Atla
- 6) Þorbjörn öxnamegin krefur mannsins en fær ekki
- 7) Öxnamegin fer að Atla og drepar hann
- 8) Grettir vegur Þorbjörn öxnamegin og Arnór son hans til hefnda
- III   9) Þóroddur drápustúfur leggur fé til höfuðs Grettí

Verkefni

37. kafli:

1. Hvers vegna vill Grettir komast á fund Ólafs helga?
2. Af hverju drepar Grettir Þorbjörn ferðalang?

38. kafli:

1. Hvers vegna tregðast Grettir við að synda eftir eldinum? Sér hann fyrir málalok?
2. Þegar Grettir kemur í skála Þórissona sýnist þeim hann líkastur trölli eða óvætti. Hvað er höfundurinn að gefa í skyn með því?
3. Sagan heldur hér með Grettí og telur hann saklausan af því að brenna inni Þórissyni. Er hugsanlegt að túlka atburðarásina öðruvísí? Hafið í huga að enginn komst lifandi út úr húsinu nema Grettir.

39. kafli:

1. Hvernig voru Ólafur helgi og Grettir skyldir?
2. Hvað merkir að bera járn?
3. Hvaðan kom pilturinn sem spillti skírslu Grettis? Var hann kannski þúki? Má líta á hann sem prófraun fyrir Grettí?
4. „[...] nú ónýttist skírslan fyrir sakir þolleyssis þíns“ segir Ólafur helgi. Hvað merkir ‘þolleyssi’ hér?

40.–41. kafli:

1. „Slyngt yrði þér um margt frændi ef eigi fylgdu slysin með“ segir Þorsteinn drómundur við Grettí. Hvað á hann við?
2. Berið saman skapgerð og líkamsburði Þorsteins drómundar og Grettis.

42.–46. kafli:

1. Hvernig magnast deilur þeirra Þorbjarnar öxnamegins og Atla stig af stigi?
2. Má líta á átök þeirra sem valdabaráttu?

Stærri verkefni

1. Berið saman Noregsferðir Grettis. Hvað er líkt og hvað ólíkt?
2. Rifjið upp illspá Gláms og athugið hvað af henni er þegar komið fram.

Þemavinna

Hópvinna:

1. Réttarhald í máli Grettis vegna Þórissona. Nemendum skipt í fjóra hópa: 1. hópur annast málsvörn Grettis, 2. hópur sækir fyrir hönd Þóris í Garði, 3. hópur er í dómarasæti, 4. hópur skipar kviðdóm. Hóparnar taka mið af aðstæðum í bekk og eru misstórir. Einnig er hugsanlegt að velja einn sækjanda og enn verjanda, kennari leiki dómara en bekkurinn allur að frátöldum þessum tveim sé í hlutverki kviðdóms. Til undirbúnings getur kennari fjallað um dómskipan til forna á Íslandi og notað hugtök þaðan.

Fimmti þáttur (46–85:110–206)

Þessi þáttur sögunnar er sá lengsti og flóknasti; byggingin er opin og losaraleg þó allt hverfist um Grettí og ævintýri hans í byggð og á öræfum, með mönnum, tröllum eða í vaxandi einsemd. Honum mætti skipta í marga aðra og smærri þar sem tekið væri mið af sögusviði, persónum og atburðum; eða hugað að yfirbragði, því höfundi virðist í mun að láta leikast á í byggingu sinni grallaralega kafla og gamansama á aðra hönd en alvarlegri á hina. Leikirnir léttu yfirbragð þessa þáttar óneitanlega en undiraldan er þung, ógæfa Grettis magnast, liðveislumönnum fækkar, einsemdin verður illbaerari þar til hann hrökklast í hamraborg sína í Skagafirði til þess eins að deyja. Hér er farin sú leið að skipta útlegðarárum Grettis í sex minni þætti og við þá skiptingu er höfð hliðsjón af

ferðum Grettis um Ísland, hringferð hans í útlegðinni. Sjálfsgagt er fyrir kennara að nota landakortin sem fylgja útgáfunni við umfjöllun, en sum þeirra eiga þó við fleiri en einn þátt. Að jafnaði fylgja verkefni hverjum þætti og jafnframt er stungið upp á lestrarlagi. Heppilegast er þó að reyna að lesa sem flestar af þeim tæplega hundrað síðum sem nú fara í hönd.

1. Heimkoma og hefnd eftir Atla (46–48:110–119)

Efni

Kafli	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Útlegð	Ár
46	Grettir dæmdur sekur á alþingi	20	sumar		1016
47	Kemur út. Söðulkolluvísur. Er framyfir túnannir á Bjargi		túnannir		
48	Fellir Þorbjörn öxnamegin og Arnór, riður í Ljárskóga og er þar lengi um haustið		haust		

Viðfangsefni

Hér má fara hratt yfir Söðulkolluvísur en vert að lesa hina kaflana tvo vandlega. Nemendur þurfa að átta sig á því hvers vegna Grettir verður skógarmaður og kynnast afstöðu valdsmanna til hans. Þá er og mikilvægt að þeir lesi um hefndir Grettis eftir Atla þannig að því máli sé lokið. Hér mætti því leggja áherslu á þessi efni:

- a) skóggangur; hvað felst í þeim dómi
- b) hefndaskylda og hlutverk hennar í stjórnskipan íslenska þjóðveldisins
- c) upphaf kortavinnu vegna útlegðarára Grettis

Í umræðu um annan lið má t.d styðjast við þessar heimildir:

Gunnar Karlsson. Dyggðir og lestir í þjóðfélagi Íslendingasagna. *Tímarit Máls og menningar* (1) 1985, 9–19.

Halldór Kiljan Laxness. Minnisgreinar um fornsögur. *Sjálfssagðir hlutir*. Reykjavík 1946, 9–66. [Áður prentað í: *Tímarit Máls og menningar* (6) 1946, 13–56.]

Ólafur Lárusson. Hefndir. *Samtíð og saga. Nokkrir háskólapfyrirlestrar* I. Reykjavík 1941, 156–86.

Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson. Um Íslendinga sögur. Brennu-Njáls saga. *Sigild ugla* 1. Reykjavík 1991, 483–557.

Þá mætti einnig beina sjónum nemenda að Ásdísi og hlutskipti hennar með hliðsjón af samræðu þeirra mæðgina (116). Sú umfjöllun gæti hafist á umræðum um málsháttinn ‘svo skal ból bæta að bíða annað meira’ (sbr. 323), en hann virðist mega skýra á tvo vegu.

Verkefni

46. kafli:

1. Hvers vegna er enginn til andsvara þegar Þórir í Garði ber sakir á Grettí?
2. Hver er afstaða Skafta lögsögumanns? Hvers vegna er hann ofurliði borinn?

47. kafli:

1. Hvað merkir málshátturinn ‘svo skal ból bæta að bíða annað meira’ (116)?

48. kafli:

1. Hvaða þýðingu hefur það að þeir Þorbjörn og Arnór eru við heyskap þegar Grettir vegur þá?
2. Þegar Ásdís fréttir víg Þorbjarnar segir hún við Grettí: „[...] mun þetta upphaf og undirrót sekta þinna“. Er það rétt hjá henni?
3. Hvernig voru þeir Þorsteinn Kuggason og Grettir tengdir?

Stærri verkefni

1. Hefndaskyldan og hlutverk hennar í samfélagsskipan íslenska þjóðveldisins. Umræður. Kennari gæti vakið máls á 'vendetu' í öðrum þjóðfélögum (t.d. blóðhefnd á Korsíku og Balkanskaga) í samræmi við þekkingu og aðstæður. Þá mætti einnig velta fyrir sér hefndum í glæpfélögum eins og maflunni, en þá skipan þekkja margir nemendur úr kvíkmyndum.

2. Grettir á Vestfjörðum og Kili (49–54:120–35)

Efni

Kafli	Aðburðir sögunnar	Aldur	Tími	Útlegð	Ár
49	Kemur á Reykjahóla nærrí veturnóttum	20			
50	og dvelur þar einn vetur		vetur	1	1016–17
51	Um vorið/sumarið í Langadal og er	21	sumar		
52	á Vestfjörðum um sumarið				
53	Hjá Þorsteini á Ljárskógi veturlangt	22	vetur-vor	2	1017–18
54	Er hjá Grími fram yfir þing				
	en situr á Kili um sumarið, leitar sér		sumar		
	ráða hjá Skafta og Grími og fer		haust		
	um haustið á Arnarvatnsheiði				

Viðfangsefni

Engin ástæða er til að fella úr þessum þætti en sérstaka áherslu ætti að leggja á vist Grettis á Reykjahólum annars vegar (121–24) og samskipti þeirra Þorbjargar digru hins vegar (126–31). Hér mætti t.d. leggja áherslu á þessi efni:

- a) hetjur og skáld (Grettir, Þorgeir og Þormóður)
- b) þjóðsagnaeinkenni í Grettlu (uxinn í Ólafseyjum, Grettisfærsla)
- c) kvenskörungar í Grettlu (t.d. með samanburði á Ásdísi og Þorbjörgu)

Í þessum þætti eru þeir leiddir saman, Grettir og fóstbræðurnir Þorgeir Hávarsson og Þormóður Kolbrúnarskáld. Í tengslum við það mætti ræða um hetjur og skáld, hlutverk þeirra og stöðu í samfélagi Íslendinga sagna. Kennari gæti sagt frá Fóstbræðra sögu og Gerplu Halldórs Laxness þar sem hetjuhugsjón eru gerð hvað best skil. Í annan stað má vekja máls á kvæðinu Grettisfærslu og aðförum smábænda í Langadal (sbr. *Inngang xxvi–xxvii, Skýringar* 330). Loks er vert að beina sjónum nemenda að Þorbjörgu digru, hlutverki hennar í sögunni, ætt hennar og uppruna, frásögnum annarra heimilda um hana, o.s.frv.

Verkefni

50. kafli:

1. Þeir Grettir og fóstbræðurnir eru um margt líkir. Dragið fram hið helsta.
2. Hvaða tilgangi þjónar sagan um uxann?
3. Þegar Grettir er spurður um vistina á Reykjahólum svarar hann: „Þar hefi eg svo verið að eg hefi jafnan mínum mat orðið fegnastur þá er eg náði honum.“ Hvað merkja þessi orð?

52. kafli:

1. Grettir fer um sveitir og rænir smábændur. Ætli sú hegðun hafi aflað honum vinsælda meðal almennings?
2. Hvað er Grettisfærsla (128) og hvers vegna er til þess kvæðis vísað?
3. Hvers vegna frelsar Þorbjörg digra Grettí?
4. Af hverju vill enginn taka við Grettí?
5. Er það gamansemi í höfundi að kynna hjónin Þorbjörgu digru og Vermund *mjóva* (sbr. kvæðið um Óla skans)?

53. kafli:

1. Hvaða tilgangi þjónar frásögnin um brúarsmiði Þorsteins?
2. Teiknið mynd af þessari brú.
3. Hvernig voru þeir Grettir og Þórhallur Ásgrímsson tengdir?

54. kafli:

1. Af hverju heldur Grettir sig á Dúfunefsskeiði á Kili (þ.e. í þjóðbraut)? Veltið fyrir ykkur ferðum manna fyrir lagningu þjóðvega [sbr. Sagnakort].
2. Hvað ráðleggur Skafti Grettí?

3. Grettir á Arnarvatnsheiði og í Hallmundarhelli (55–57:135–41)

Efni

Kafli	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Útlegð	Ár
55	Fyrsti vetur á Arnarvatnsheiði Grímur norðlenski flugumaður veginn	23	vetur	3	1018–19
56	Annar og þriðji vetur á heiðinni Þórir rauðskeggur flugumaður veginn	24–25	sumar–vetur	4 5	1019–20 1020–21
57	Bardagi í Hamraskarði, Grettir í Hallmundarhelli Fer suður á Mýrar um haustið		sumar haust		

Viðfangsefni

Þessi þáttur eru stuttur, einfaldur að byggingu allri og atburðarásin hröð. Hann mætti hraðlesa en óþarfi er að sleppa honum með öllu. Hér mætti t.d. leggja áherslu á þessi efni:

- a) myrkfælni Grettis
- b) flugumenn; endurtekningar, sagnaminni
- c) landafræðin: hvar heldur Grettir sig?

Hér eru fyrstu ár Grettis fjarri mannabyggð: hann reynir að fara að ráðum Skafta og forðast rán í byggð. Hér er grunnstefið vaxandi myrkfælni Grettis sem ítrekað er bæði í orðum hans og annarra: hann getur ekki verið einn en er þó dæmdur til einveru. Hann lærir það af skiptum sínum við flugumennina two að una einn: það er ekki fyrr en hann tekur til sín Þorbjörn glaum í síðasta þætti útlegðaráranna sem hann brýtur það boðorð og það leiðir hann til dauða. Flugumenn eru sagnaminni í nokkrum Íslendinga sögum og frásagnir af þeim keimlíkar, sbr. t.d. Bjarnar sögu (19:101, 24:105–106), Reykdæla sögu (26–27:1773–76) og Finnboga sögu (39–40:665–68).

Hér má vekja athygli á endurtekningum: tveir flugumenn og sá síðari illvígari og klókari. Þá er og heppilegt að vekja athygli nemenda á landafræðinni: hvar heldur Grettir sig þegar hann fer inná öræfin (Kjölur, Arnarvatnsheiði, Þórisdalur, Hallmundarhellir)?

Verkefni

55.–57. kafli:

1. Hvernig gátu skógarmenn komist úr útlegðinni (sbr. bls. 320)?
2. Teiknið mynd sem sýnir aðstæður í viðureign þeirra Rauðskeggs og Grettis.
3. Hvert er hlutverk þessarar frásagnar af samskiptum Grettis og flugumanna?
4. Svo virðist sem málsháttur búi að baki lýsingunni á bardaganum í hamraskarðinu. Hvaða málsháttur gæti það verið? [Þ.e. 'ber er hver að baki (á bakinu) nema sér bróður eigi']
5. Hvort er Hallmundur maður eða tröll?

4. Grettir á Mýrum og í Þórisdal (58–61:141–51)

Efni

Kafli	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Útlegð	Ár
58	Fyrsti vetur í Fagraskógarfjalli	26	vetur	6	1021–22
59	Viðureign við Gísla nær réttum Annar vetur í Fagraskógarfjalli	27	haust vetur	7	1022–23
60	Sumar og haust í Fagraskógarfjalli, bardagi í Grettisodda, þriðji vetur í Fagraskógarfjalli	28	sumar–haust		
61	Um þing leitar Grettir til Gríms, fer þaðan til fundar við Hallmund og er þar um sumarið		júní sumar		
	Fer um haustið í Þórisdal, veturnseta	29	vetur	9	1024–25

Viðfangsefni

Mælt er með því að allur þessi þáttur sé vandlega lesinn en sérstaka áherslu mætti leggja á viðureign Gísla Þorsteinssonar og Grettis (143–48). Hér mætti t.d. leggja áherslu á þessi efni:

- a) Grettla og aðrar Íslendinga sögur
- b) samskipti Grettis og bænda á Mýrum
- c) Þórisdalur og yngri munnmælasögur

Hér er Grettir aftur kominn til byggða og nú ber svo við að hann virðist ekki vera í eins mikilli hættu og þegar hann dvaldi á öræfum. Hver gæti ástæðan verið? Hann gengur hér inn í aðra Íslendinga sögu, Bjarnar sögu Hítdælakappa og virðist höfundur gera ráð fyrir að áheyrendur eða lesendur sögunnar þekki til deilu þeirra Bjarnar og Þórðar Kolbeinssonar. Kennari mætti nefna þessa sögu stuttlega (sbr. útgáfuna Sígildar sögu 1. Skýringar. Reykjavík 1986) og skýra hvernig Björn Hítdælakappi virðist notfæra sér Grett til að ná yfirhöndinni í átökum við Þórð. Eftirminnilegasti hluti þessa þáttar er þegar segir af oflátanum Gísla Þorsteinssyni og maklegum málagjöldum hans. Gísli á nokkra lagsbræður í sögunni, t.d. Björn í Sálfti og Þórodd Snorrason, og mætti minna á þá. Þá mætti og fjalla stuttlega um það byggingareinkenni Grettis sögu að láta leikast á skop og alvöru.

Í annan stað gefst hér ágætt tækifæri til að fjalla um samskipti Grettis og friðsamra bænda. Hvað merkir það t.d. þegar sagan segir ítrekað að hann hafi átt góð samskipti við þá sem næstir honum voru (landakort)? Hvernig stendur á því að Mýramenn eiga svona erfitt með að vinna Grett, jafnvel þegar þeir hafa króað hann af (Grettisoddi)? Á hverju lifði Grettir (sagan um sauðina)?

Þórisdalur er huldudalur á öræfum þar sem útilegumenn hafast við undir verndarvæng þursa. Hann kemur viða við sögu í íslenskum munnmælasögum, einkum sögum af útilegumönnum (sbr. Bjarna Einarsson 1955:lix–lx, xcii–xciv, 24–25), og virðist Grettla hafa gefið tóninn því lýsingar yngri heimilda eru keimlíkar því sem hér segir. Frásögn Grettlu af þessum sælureiti er þó undarlega stuttaraleg (hálfur 61. kafli) og hefði mátt ætla að höfundi yrðu meira úr þessu efni. Heimildarmaður höfundar virðist vera Grettir sjálfur; sagt er frá því hvað fyrir augu hans bar, hversu þungbært honum þótti að hlusta á Mókollu hverja nótt („Þess iðraði hann mest er hann hafði dilkinn skorið fyrir ónáðum hennar“); jafnvel er vísað beint til orða hans („Svo hefir Grettir sagt“). Myrkfælni Grettis, ógæfa hans og einsemd eru fjarri í þessari frásögn (líktog í Bárðardal); illspá Gláms nær ekki yfir í heim vætta; og ástæða þess að Grettir skemmtir sér ekki áfram í þessum sæludal með dætrum Þóris virðist vera sú að honum leiðist („Þá

þótti Gretti þar svo dauflegt að hann mátti þar eigi lengur vera"). Í tengslum við þennan þátt mætti víkja að frásögnum þjóðsagna af öðrum útilegumönnum og leggja höfuðáherslu á Fjalla-Eyvind. Einnig mætti styðjast við þessar heimildir:

- Frederic Amory. The medieval Icelandic outlaw: life-style, saga and legend. *From Saga to Society*. Ed. by Gísli Pálsson. Enfield Lock 1992, 189–203.
- Bjarni Einarsson. Inngangur. Munnmælasögur 17. aldar. *Íslenzk rit síðari alda* 6. Reykjavík 1955, v–clviii.
- Halldór Kiljan Laxness. Lítill samantekt um útilegumenn. *Tímarit Máls og menningar* (2) 1949, 86–130. [Síðar prentað í: Reisubókarkorn. Reykjavík 1950, 212–69].
- Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* I–VI. Safnað hefur Jón Árnason. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík 1954.
- Munnmælasögur 17. aldar. *Íslenzk rit síðari alda* 6. Bjarni Einarsson gaf út. Reykjavík 1955.

Verkefni

58. kafli:

1. Hvernig stendur á því að Gretti virðist óhultari í mannabyggð en á öræfum?
2. Hver gæti verið ástæða þess að Björn Hítdælakappi tekur við Gretti?

59. kafli:

1. Skrifíð stutta lýsingu á Gísla Þorsteinssyni.
2. Hvers vegna vill Björn ekki að Grettir drepi Gísla?
3. „Sá er eldurinn heitastur er á sjálfum liggur“ segir Gísla Þorsteinsson. Má ætla að höfundur sé hér að spotta Gísla?
4. Skoðið á korti leið þá sem Gísla hleypur undan Gretti. Hvað er þetta löng leið í kilómetrum talið?

60. kafli:

1. Teiknið kort af bardaga Grettis við bændur á Mýrum. Gerið jafnframt töflu sem sýnir mannfall og meiðingar.

61. kafli:

1. Halddið þið að lýsingin á Þórisdal eigi við rök að styðjast?
2. Hvað merkja þessi orð: „En þá er fastað var gerði Grettir þá minning að þá skyldi eta mör og lifrar um langafostu.“
3. Hvers vegna dvelst Grettir ekki lengur í Þórisdal?

59. kafli:

1. Skrifíð stutta lýsingu á Gísla Þorsteinssyni.

Stærri verkefni

1. Höfundur Grettlu er laginn að fella saman sundurleitar heimildir eða fyrirmyn dir (sbr. Inngang). Stundum virðist hann styðjast við Íslendinga sögur eða aðrar ritaðar frásagnir, stundum virðist hann sækja til munnmæla. Finnid dæmi um hvorttveggja í þessum þætti.
2. Þórisdalur og aðrir áþekkir séludalir koma viða fyrir í útilegumannasögum. Veltið fyrir ykkur hlutverki slíksra dala? Hvað má af lýsingu þeirra ráða um kjör og aðstæður folks? Hvaða vísbindingar gefa þeir um drauma alkmennings um betra líf?
3. Vígamaður í samfélagi bænda. Umræður um samskipti Grettis og Mýrabænda.

5. Grettir á Austurlandi og Norðurlandi (61–68:152–169)

Efni

Kafli	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Útlegð	Ár
61	Leitar sér liðs á Austfjörðum um sumarið og veturinn	30	vetur	10	1025–27
62	Dauði Hallmundar				
63	Liggur úti á Möðrudalsheiði og Reykjaheiði um sumarið, fer norður öndverðan vetur		sumar		
64 65–66	Kemur aðfangadag jóla í Bárðardal, glímir við tröll og er í dalnum um veturinn	31	vetur	11	1127–28
67	Fer á fund Guðmundar ríka, þaðan í Bjarg, situr um sumarið við Bröttubrekku		vor sumar		
68	Viðureign við Þórodd Snorrason				

Eins og glöggir lesendur munu taka eftir var Grettir aðeins eitt ár við liðsbón á Austfjörðum en talin tvö ár í áratalinu lengst til hægri á töflunni. Þar er fylgt ábendingum fræðimanna sem bæta við einu ári til að koma atburðum sögunnar heim og saman við aðrar heimildir.

Viðfangsefni

Mikilvægasti hluti þessa þáttar er frásögnin af vist Grettis í Bárðardal og hana þarf að lesa vandlega (64–67:159–67). Hugsanlega mætti fara hraðar yfir sögu í 63. kafla og 68. kafla. Hér mætti t.d. leggja áherslu á þessi efni:

- a) hlutverk og staða tröllasögunnar í Grettlu
- b) Grettir í öðrum heimildum; Grettir í munnmælum; örnefni
- c) goðsögnin um Grettí (sbr. Óskar Halldórsson)
- d) Grettla og Bjólfsviða

Frásögnin af vist Grettis í Bárðardal er sumpart aðskotahlutur í ógæfusögu Grettis líkt og fræðimenn hafa bent á. Grettir vill vinna einn, ekkert er minnst á myrkælni hans, verk hans snúast ekki á verri veg og til hamingjuleysis eins og Glámur spáði forðum og Grettir virðist eiga hæga daga og rómantísa í dalnum. Óskar Halldórsson, sem mest og best hefur fjallað um þennan þátt segir: „En þó að Bárðardalssagan samsvari vel öðrum samkynja sögum um Grettí er hún laus í söguheildinni og stendur þar sem sjálfstætt ævintýr ótengd öðrum atburðum og ýmsu leyti dálítíð grunsamleg.“ (1982:6).

Í tengslum við þessa frásögn er sjálf sagt að víkja eitthvað að munnmælasögum og Grettí (sbr. *Inngang* xxviii–xxx). Flestir lesendur Grettis sögu munu þeirrar skoðunar að efniviður höfundar hafi að einhverju leyti verið munnlegar frásagnir um Grettí Ásmundarson. Hans er t.d. getið í fjölmörgum heimildum öðrum en Grettis sögu og þessum helst:

- 1) Bandamanna saga (M 2:2, K 2:27)
- 2) Bárðar saga (11:59)
- 3) Bjarnar saga (19:100)
- 4) Eyrbyggja saga (62:617)
- 5) Fóstbraeðra saga (1:775, 7:788, 13:807)
- 6) Gísla saga (S 22:876, L 22:930)
- 7) Laxdæla saga (40:1592)
- 8) Ljósvetninga saga (C 1:1655, A 1:1717)

- 9) Pórarins þáttur ofsa (1:2259)
- 10) Sturlu saga (46:53)
- 11) Landnáma (t.d. S161:199, S173:211, S250:280)
- 12) Íslendingadrápa Hauks Valdísarsonar
- 13) Skáldskaparmál Snorra-Eddu (1984:160)
- 14) Gottskálks annáll (sbr. Guðni Jónsson 1936:xxxi)

Að vísu segir ekki margt af Gretti í þessum heimildum en það litla sem er kemur ágætlega heim við frásögn Grettlu. Þetta er hið helsta: Grettir orti vísur, var kallaður hinn sterki, hafðist lengst allra manna við í útlegrð, felldi Þorbjörn í hefnd eftir Atla, þreytti aflraunir með Birni Hítdælakappa og dvaldi í Grettisbæli, kallsaði við þá fóstbræður Þorgeir og Þormóð Kolbrúnarskáld og Þorbjörg digra bjargaði honum úr snöru smábænda í Vatnsfirði. Þetta geta ekki talist 'höfuðdrættir' í lífshlaupi Grettis eins og því er lýst í Grettlu. Á hinn bóginn gengur höfundur sögunnar hvergi í berhögg við aðrar heimildir heldur nýtir hann þær til að styrkja sögu sína, treysta trúverðugleika hennar. Í framhaldi af umfjöllun um frægð Grettis í öðrum heimildum en Grettlu mætti beina sjónum að yngri þjóðsögum og hlut hans þar. Kennari gæti valið nokkrar sögur úr stórum söfnum (Jón Árnason, Sigfús Sigfússon) og staðbundnum í samræmi við aðstæður á hverjum stað og lesið með nemendum. Jafnframt mætti færa á landakort þá staði sem tengdir eru Grettir, ýmist með örnefni eða sögu.

Óskar Halldórsson (1977) hefur fjallað um alþjóðleg einkenni þeirrar goðsagnar um útlaga sem sett hefur mark sinn á persónu Grettis og má víkja stuttlega að þeim áður en lengra er haldið. Hann rekur fyrst helstu heimildir um Grettir utan sögu hans og telur þær flestar eldri en Grettlu og traustari að sama skapi: „Þær verða að teljast fullgildar um tilvist Grettis á fyrsta þriðjungi 11. aldar og jafnframt benda þær í mikilvægum atriðum í sömu átt og sagan.“ (1977:628). Hins vegar sé Grettla traust heimild um Grettir sem þjóðhetju, um Grettir sem goðsögu þjóðar:

Í heild sýnist mega gera ráð fyrir að um Grettir hafi spunnist fjöldi sögusagna í samræmi við áður þekkt minni og þær síðan verið hagnýttar þegar saga hans var sett saman.
(1977:632)

En Grettla er ekki þjóðsagnasafn eða sóþdyngja að dómi Óskars heldur annað og meira. Til þess að varpa ljósi á eðli hennar og einkenni leitar hann skýringa í alþjóðlegum goðsögnum um útlaga eða skógarmenn sem sprottið hafa fram í munnmælasögum allra tíma vegna þess að

útlaginn svarar einhverri félagslegri þörf, alþýðan þarf á honum að halda gegn öflum sem hún ræður ekki við en ógna hag hennar eða öryggi. Sú þörf hefur löngum verið þeim mun meiri sem þjóðfélagsleg vernd var minni og maðurinn hver og einn afl þeirra hluta er gera skyldi en ekki opinber framkvæmd. Ranglæti og öryggisleysi stuðlar ævinlega að stigamennsku eins og kunnugt er.
(1977:633)

Óskar rekur síðan helstu einkenni goðsagnarinnar um þennan verndara smælingja og refsivönd yfirvalda, einyrkja og ógæfumann, jafnt í íslenskum heimildum sem erlendum söfnum (1977:633–34). Sagnir um slíka menn kunna að eiga sér sagnfræðilegan kjarna eða kveikju en vöxt sinn og viðgang eiga þær undir ytri aðstæðum í samfélagi (sbr. t.d. byssumenn í bandarískum kúrekamyndum). Goðsögnin tekur lit og lögun af umhverfi sínu líkt og annað munnmælagóss og það á jafnt við um Grettir sterka sem Hróa hött í Skírisskógi. Í Grettir

eru sameinaðar tvær megingerðir hinnar alþjóðlegu útlagamýtu: ofbeldismaðurinn og verndarinn. Hann er of blendinn í skapi til að vera 'noble bandit' og rænir fátæka bændur ekki síður en riska. [...] Hlutverk Grettis er því ekki að rétta hlut smælingja gagnvart höfðingja heldur að vernda menn án manngreinarálits gegn berserkjum, bjarndýrum, draugum og tröllum.
(1977:635)

Grettir er því andhverfa Hróa hattar, saga hans er ekki rómantísk skógarmanasaga heldur jarðbundin ógæfusaga lituð af íslenskri náttúru og veðri, af lífsbaráttu þjóðarinnar á köldum vetrum og hörðum vorum í þúsund ár; að dómi Óskars er goðsögnin um Grettis þversagnafullt viðbragð alþýðlegrar sagnalistar við rótleysi og upplausn í samfélagi þjóðveldis á 11. öld, þegar Íslendingar höfðu verið rændir goðum sínum og persónulegri vernd þeirra og ný trúarbrögð voru sjálfsagt kyndug latína í eyrum flestra. Goðsögnin kvíknar til lífsins á umbrotaskeiði, gengur í munni manna og minni um aldir og tekur svip af hverjum tíma þartil fróðleiksmaður og bóka tekur sig til og setur saman það verk sem nú er varðveitt.

Þetta ævintýr um vetursetu Grettis í Bárðardal, svo notað sé hugtak Óskars Halldórssonar, hefur orðið fleiri fræðimönnum hvati til skrifta en sagan samanlögð. Þar skipta mestu meint tengsl þess og kviðunnar ensku um hetjuna Bjólf (Beowulf) sem er fornenskt hetjukvæði frá því um 800. Þau efnisatriði Bjólfsviðu sem helst tengjast Grettlu eru þessi:

Hroðgar, afkomandi Skjaldar konungs, hefur gert sér höllina Heorot. Einhverju sinni brýst óvætturin Grendel þar inn í veislulok og hefur með sér 30 hirðmenn. Þessu háttarlagi heldur hún næstu nætur þar til eftirlifendur fara brott og höllin stendur að í 12 ár. Beowulf eða Bjólfur, einn af köppum Hygelacs konungs á Gautlandi, fréttir af þessari forynju, vill reyna sig við hana og fer með fríða sveit til Danmerkur. Danir taka honum vel og halda honum veislun en skilja þá Gautlendinga svo eftir þegar kvölda tekur. Grendel kemur og nær einum liðsmanni Bjólfss áður hann sjálfur ræðst að trölllinu og nær af því öðrum handleggnum áður það kemst undan. Danir eru að vonum glaðir og halda nú að betri tið sé í vændum og setjast aftur um kyrri í höllinni. En þá ber svo við að módir Grendels tekur upp siði sonar síns, kemur og rænir einum ráðgjafa konungs. Þá fer Bjólfur á stúfana, vopnaður sverðinu Hrunting, finnur líklegan bólstað tröllanna í síki eða vatni inní dimmum skógi. Hann kafar í vatnið, finnur forynjuna sem dregur hann til sín í helli neðanjarðar þar sem eldur logar. Þau takast nú á en Bjólfí gengur illa á vinna á henni með sverðinu. Þegar allt stefnir í óefni rekur hann augun í gamalt sverð, grípur það og heggur haus af skessunni. Hann finnur síðan lík Grendels, heggur af því hausinn og hefur með sér. Þá víkur sögu til fylgdarmanna sem uppi standa, þeir sjá blóð koma upp og grunar að það muni úr æðum Bjólfss. Danskir förunautar snúa heim en Gautar býða leiðtoga síns sem kemur um síðir úr kafinu, verður að vonum frægur af verki sínu og snýr heim til Gautlands.

Fræðimenn hafa einkum fundið hliðstæður milli Bjólfsviðu og Grettlu í frásögn af vættgangi í Bárðardal en einnig í sögu af glímu þeirra Gláms. Óskar Halldórsson rekur meginatriði þeirrar rannsóknarsögu í fyrrnefndri grein frá árinu 1982. Þar fer hann aðra túlkunarleið en flestir fyrri fræðimenn. Hann rekur frásagnir sömu ættar í öðrum heimildum, t.d í Orms þætti Stórólfssonar, Samsons sögu fagra, The Hand and the Child Tale (Sögunni um höndina og barnið) og Das Märchen vom Bärensohn (Ævintýrinu um bjarnarsoninn), þeirri skoðun til stuðnings að hér sé á ferð alþjóðleg flökkusögn sem stingi upp kolli á ýmsum tímum í textum ólíkrar ættar. Að því búnu snýr hann sér að tröllasögunni úr Bárðardal og bregður á hana skapaloní Vladimírs Propps og kemst að þeirri niðurstöðu að í þessum kafla Grettlu

sé harla fátt frá höfundi hennar komið. Frumefnið er fólklor, frásagnargerðin slíkt hið sama og loks tengslin við söguhetjuna. Þarna birtist gömul og alþýðleg en hápróuð frásagnarlist sem er einnig ótæpilega notuð í ýmsum öðrum hlutum verksins. Að því er listsköpun áhrærir þá er ekki leitað nýrra leiða heldur fullkomunnar innan marka gamallar hefðar. Þar virðist mega greina hlut höfundar.

(1982:31)

Eins og Óskar Halldórsson bendir á í grein sinni endurómar sú sögn sem birtist í Bárðardalskafla Grettlu viðar í sögunni, eins og endurtekið stef til áminningar. Um þau efni má vitna til greinar sem Richard Harris birti árið 1973 um Grettis sögu og stuðst var við í *Inngangi* (xxvi) útgáfunnar. Á yfirlitstöflu ber Harris saman fimm kafla í Grettlu (24–25):

- a) haugrof í Háramarsey,
- b) viðureign Grettis við bjarnydýrið í Sálfti,
- c) glíma Grettis og Gláms,
- d) viðureign við meinvættir í Bárðardal,
- e) dauða Grettis,

og kafla í Samsons sögu fagra, Orms þætti Stórólfssonar og fyrri hluta Bjólfsviðu. Hann telur að þessar fimm frásagnir séu líkastar tilbrigðum við stef sem viða skjóti upp kollin, fyrst þó í Bjólfsviðu. Höfundur leikur sér að því með markvissum hætti: upphafið einfalt, heimsókn í haug, en síðar verður úrvinnslan flóknari og nær hámarki í glímu þeirra Grettis og Gláms. Þegar Þorbjörn sækir síðan að Grettir undir lokin þar sem hann liggar í bæli sínu farinn á líkama þekkjum við stefið orðið svo vel að við getum spáð með fullvissu fyrir um úrslitin. En þar hafa hlutverkin víxlast; nú er Grettir ekki í hlutverki draugabana og verndara heldur er hann illvætturin sem eyða skal, vágestur eins og bændur í Skagafirði kalla hann: þannig verða örlög hans kannski tragískari og jafnframt er lögð áhersla á vensl hans við yfirnáttúrlegar verur (sbr. Harris 1973:52–53).

Í 62. kafli er frásögn af dauða Hallmundar sem kalla má innskot í söguna. Þessi frásögn tengist Laxdæla sögu þar sem segir af fundum Gríms og Þorkels Eyjólfssonar (sbr. *Skýringar* bls. 343) og jafnframt munnmælasögu sem skráð var árið 1708 að frumkvæði Árna Magnússonar handritasafnara, sögunni af Vestfjarða–Grími (Bjarni Einarsson 1955:cxlvi). Ekki er líklegt að kennarar hafi tíma eða tóm til að leggja lykkju á leið sína og fjalla um þessa frásögn. Þeim sem það ætla að gera er bent á ívitnaða bók Bjarna Einarssonar, í formála er ítarlega fjallað um hana og hún síðan prentuð með aðgengilegum hætti.

Verkefni

61. kafli:

1. Hvers vegna sendir höfundur Grettir í ferðalag um Austfirði án þess að segja neitt af ævintýrum hans þar?
2. Hvers vegna vill enginn taka við Grettir?

62. kafli:

1. Berið frásögnina af samskiptum Gríms og Hallmundar í Grettlu við munnmælasöguna um Vestfjarða–Grím og frásögn Laxdæla af fundum Gríms og Þorkels Eyjólfssonar?
2. Hvaða hlutverki gegnir þessi kafli í Grettlu?

64.–67. kafli:

1. Þessi frásögn hefur verið talin bera merki þjóðsagna. Bendið á rök því til stuðnings.
2. Sumum hefur þótt tröllasagan úr Bárðardal skjóta skökku við í lífssögu Grettis. Hvers vegna?
2. Athugið á korti hversu langt er á milli þeirra Grettis í Bárðardal og Þóris í Garði. Hvers vegna leynist Grettir svona lengi í dalnum án þess að Þórir verði hans var?
3. Berið saman átök Grettis við tröllin í Bárðardal annars vegar og haugrof í Háramarsey og glímuna við Glám hins vegar. Hvað er líkt og hvað ber á milli?

68. kafli:

1. Hvers vegna vill Grettir ekki berjast við Þórodd Snorrason?

Stærri verkefni

1. Grettir og þjóðsögurnar. Kennari velur nokkrar þjóðsögur þar sem Grettir kemur við sögu fyrir nemendur. Umræður um hlutverk og stöðu Grettis.
2. Grettir og örnefnin (sbr. skrá Guðna Jónssonar 1936:lviii). Nemendur leita í staðanafnaskrám þjóðsagna (Jón Árnason, Sigfús Sigfússon, Ólafur Davíðsson, aðrar tiltækar útgáfur) að örnefnum sem tengast Grettir og færa þau inn á landakort. Jafnframt má hafa stuðning af handbókum eins og Landið þitt (Örn og Örlygur) og spryrjast fyrir hjá Örnefnastofnun háskólans.
3. Goðsögnin um Grettir. Hvað er líkt með Hróa hetti og Grettir? Hvað er ólíkt?

6. Grettir í Drangey (69–85:169–207)

Efni

Kaflí	Atburðir sögunnar	Aldur	Tími	Útlegð	Ár
69	Illugi og Grettir eru norður í sveitum fram á haust, fara þá í Drangey	31	sumar haust		1128
70	Höfðingjar í Skagafirði				
71	Um sólhvörf hitta bændur Grettis, fyrsti veturnar í Drangey	32	vetur	12	1028–29
72	Vorþing og sveitaglíma í Hegranei		vor		
73	Að áliðnu sumri fer Öngull til Drangeyjar		haust		
74	Annar veturnar í Drangey	33	vetur	13	1029–30
75	Sund Grettis		(vor)		
76	Hæringur og hlaup hans		sumar		
	Þriðji veturnar Grettis í Drangey Snorri goði andast	34	vetur vor	14	1030–31
77	Umraður um sektarár Grettis á þingi		júní		
78	Ferð Þurðar til Drangeyjar		tvímánuður		
79	Þurður magnar rótartréð þegar þrjár vikur eru til vetrar Grettir særir sig á fæti		haust		
80	Sárið versnar og veðrið				
81	Liðsafnaður Önguls og leiðangur í Drangey				
82	Aðför og fall Grettis og Illuga	35	vetur	(15)	1031
83–85	Eftirmál og utanför Þorbjarnar önguls				

Viðfangsefni

Nauðsynlegt er að hnýta hér alla lausa þræði: leiða lífssögu Grettis til lykta. Umfjöllunarefni kennara geta því verið af ýmsum toga í tengslum við þennan þátt: sumir munu beina sjónum að hetjunni og falli hennar, aðrir fjalla um mál og stfl, enn aðrir leggja áherslu á endurtekningar og hliðstæður sem hér er nóg af. Hér mætti t.d. leggja áherslu á þessi efni:

- a) fjöldi útlegðarára
- b) frásagnaraðferð (þrítekningar, stigmögnun)
- c) hetjudauði
- d) kristni og heiðni
- e) ljóð um Grettis í Drangey

Fræðimenn hafa velt því talsvert fyrir sér hvernig koma megi tímatali sögunnar heim og saman við þær tölur sem nefndar eru um útlegðarár Grettis, þá tuttugu veturnar sem honum eiga að duga til að losna úr útlegðinni. Ef litið er á töflurnar hér að framan virðist þó ágætt samræmi þarna á milli ef talið er frá fyrsta útlegðardómi Grettis. Hann er þá dæmdur í þriggja veturnar útlegð fimmtán ára gamall. Þessa þrjá veturnar er hann í Noregi, þá einn veturnar heima og annan í Noregi (5). Eftir það taka við útlegðarárin heima (14) og loks hinn síðasti veturnar Grettis þegar hann virðist vera á 35. aldursári. Að skilningi sögunnar er Grettir því í útlegð frá því hann er fimmtán veturnar fram til dauða hans tæpum tuttugu árum síðar.

Sem fyrr sagði er stígandi markviss í þessum þætti. Því til staðfestingar má rifja hér upp fáeinrar þrítekningar sem fyrir koma:

Þrír vetrur Grettis í Drangey

Þrjár árangurslausar ferðir Önguls til Drangeyjar

Grettir leikur þrisvar á Öngul, sbr. „Mikinn hlátur gerðu menn að ferðum þeirra Þorbjarnar og kerlingar og þótti nú oft áleikur í viðskiptum þeirra Grettis, það fyrst á vorþingi um griðasölna en í annað sinn þá Hæringur týndist og nú hið þriðja sinn er þjóleggur kerlingar brotnaði og varð hér ekki í móti leiði.“

Þrisvar rekur rótartré kerlingar í Drangey

Þrjú 'slys' Glaums, sbr. orð Grettis: „Hefir þig nú Glaumur hent tvö slys, það annað að þú slökktir eld vorn og það að þú barst heim þetta óheillatré, en ef þig hendir hið þriðja slys þá verður það þinn bani og vor allra.“ Þriðja slysið er svo þegar Glaumur sofnar á bjargbrúninni og þeir Öngull komast upp

Þeir Atli, Grettir og Illugi, Bjargsbræðurnir þrír, deyja allir hetjudauða: æðrulausir með fleyg orð á vörunum. Illugi dregur saman viðhorf hetjunnar þegar hann skýrir fyrir Öngli og fylgdarmönnum hans hvers vegna hann kýs fremur dauða en líf án möguleika á hefndum (200) og mætti hefja umfjöllun um þessi efni á þeim orðum. Þá er hægt að hafa stuðning af þessum greinum:

Bjarni Guðnason. Sögumynstur hetjudauðans. *Tímarit Háskóla Íslands* (5) 1990, 97–102.

Úlfar Bragason. Hetjudauði Sturlu Sighvatssonar. *Skírnir* (160) 1986, 64–78.

Þuriður fóstra (þ.e. kennari) Þorbjarnar önguls er síðasti andstæðingur Grettis og sá skeinuhættasti. Henni er lýst svo:

Fóstru átti Þorbjörn öngull er Þuriður hét. Hún var mjög gömul og til lítils fær að því er mönnum þótti. Hún hafði verið fjölkunnig mjög og margkunnig mjög þá er hún var ung og menn voru heiðnir. Nú þótti sem hún mundi öllu týnt hafa. En þó að kristni væri á landinu þá voru þó margir gneistar heiðnar eftir. Það hafði verið lög hér á landi að eigi var bannað að blóta á laun eða fremja aðra forneskjum en varðaði fjörbaugssök ef opinbert yrði. Nú fór svo mörgum að gjörn var hönd á venju og það varð tamast sem í æskunni hafði numið. Og svo sem Þorbjörn öngull var þrotinn að ráðagerðum leitar hann þangað til trausts sem flestum þótti ólíklegast en það var til fóstru sinnar og spurði hvað þar væri til ráða að taka hjá henni. (78:186)

Það er ekki fráleitt að kalla þessa kerlingu fulltrúa heiðindóms, hún er völva eða galdrakerling og það eru sáringar hennar sem sigra Grettir. Hér gefst tækifæri til að velta fyrir sér átökum heiðni og kristni í Grettlu og stöðu Grettis í þeirri baráttu. Þegar hann kemur til sögu er samfélagið kristið í orði kveðnu en eins og hér að ofan segir lifa þó margir gneistar heiðinna eftir og því kynnist Grettir. Hann tekst á við þessar leifar, á þátt í því að ryðja þeim úr vegi ef svo má að orði komast, stundar eins konar landhreinsun í þágu nýs síðar. En hann gengur of langt, hann tekur lit af andstæðingum sínum, kemst í bland við tröllin og lendir á milli tveggja veralda, samfélags manna og samfélags vætta, góðra (Hallmundur, Þórir) og illra (Kár, Glámur, pilturinn í kirkjunni, tröllin í Bárðardal). Hann er á endanum orðinn vágestur eða meinvættur í Drangey, farinn að likjast Glámi sem líka barðist við tröll, og til þess að ryðja honum úr vegi duga aðeins aðrar illvættir: Þorbjörn öngull sem virðist hamslaus eins og Grettir og Þuriður fóstra hans sem er fulltrúi hins illa. Og þegar Öngull hefur lokið hlutverki sínu er honum rutt úr vegi, hann sendur alla leið til Miklagarðs, en af kerlingunni segir ekkert. Samfélagið hefur ekki lengur þörf fyrir þetta fólk.

Fjölmörg skáld hafa ort um Drangeyjarvist Grettis og Illuga. Meðal þeirra ljóða sem hér mætti fjalla um eru þessi:

Hannes Pétursson. Glaumur. *Kvæðabók*. Reykjavík 1967.

— Í Grettisbúri. *Kvæðabók*. Reykjavík 1967.

Jóhannes úr Kötlum. Í Grettisbæli. *Bí bí og blaka*. Reykjavík 1926.

Matthías Johannessen. Grettir kveður. *Dagur af degi*. Reykjavík 1988.

Stephan G. Stephansson. Illugadrápa. *Andvökur II*. Reykjavík 1909.

— Drangey. *Andvökur II*. Reykjavík 1909.

— Við Drangey. *Andvökur V*. Winnipeg 1923.

Þorsteinn frá Hamri. Grettisfærsla ýngri. *Veðrahjálmur*. Reykjavík 1972.

Verkefni

69. kafli:

1. Hvers vegna hleypir Ásdís Illuga með Grettí til Drangeyjar þó hún virðist sjá fyrir dauða bræðranna beggja?
2. Hvaða hugsunarháttur endurspeglast í svari Grettis?
3. Hvað merkir viðurnefnið glaumur?

70. kafli:

1. Hvaða hlutverki gegnir smásagan um uppvaxtarár Þorbjarnar önguls?
2. Af hverju er Þorbjörn kallaður öngull?
3. Hvað eiga þeir Þorbjörn öngull og Grettir sameiginlegt?

72. kafli:

1. Hvernig komst Grettir til lands? Höfðu þeir bát hjá sér í eyjunni eða má færa rök að því að Grettir hafi notið vina í landi?
2. Glímukeppnin á Hegrannessþingi hefur verið kölluð sveitaglíma. Hvernig fór hún fram?
3. Hvers vegna drápu Skagfirðingar ekki Grettí þegar hann sótti þing þeirra?

75. kafli:

1. Fjallið um samskipti Grettis og griðkonunnar. Er hægt að kalla aðfarir Grettis annað en nauðgun?
2. Rífið upp hvenær Grettir synti áður eftir eldi.

77. kafli:

1. Hvað á Grettir langan tíma eftir í útlegð til að ná tuttugu vetra markinu?

78. kafli:

1. Hefði það einhverju breytt ef Grettir hefði drepið Þuriði með steinkasti sínu?

79. kafli:

1. Hér missir Grettir stjórn á skapi sínu í síðasta skipti þegar honum mislíkar svo við Glaum að hann heggur í rótartréð. Rífið upp hin fyrri og afleiðingar þeirra.

80. kafli:

1. Hvaða krankleiki herjar á Grettí?

81. kafli:

1. Skoðið á korti hverja Öngull fær til liðs við sig.
2. Öngull er varaður við því að beita heiðnum brögðum í viðskiptum við Grettí. Hvers vegna?

82. kafli:

1. Af hverju þurfti Glaumur að liggja á verði úti? Hefði ekki verið einfaldara að draga efri stigann upp?
2. Skrifid hjá ykkur þau kjarnyrði sem fyrir koma í þessum kafla. Hvað endurspeglar þau?
3. Af hverju höggva þeir Öngull ekki Illuga þegar um nöttina heldur býða birtingar?
4. Hver eru viðbrögðin við falli Grettis? Má segja að engin hetja sé betri en dauð hetja?

83.–85. kafli:

1. Gerið stuttlega grein fyrir málalokum.

Stærri verkefni (umhugsunarefni, stuttar ritgerðir)

1. Lýsið vistinni í Drangey af sjónarhlí Glaums. Hvað störfuðu þeir Illugi og Grettir í Drangey annað en að skemmta sér við bjargsig?
2. Berið saman helstu illspár sem dynja á Grettí, einkum orð Gláms og Þuriðar.
3. Af hverju þurfti Öngull að gera sér ferð til Drangeyjar? Var Grettir ekki dauðvona?
4. Hvernig deyja hetjur? Er hægt að kalla dauða Grettis hetjudauða?
5. Hefði verið hugsanlegt að leyfa Grettí að lífa hinn síðasta vetur og sleppa úr útlegðinni? Ef svo er ekki, hvers vegna?

6. Berið saman Atla, Grettí og Illuga.
7. Líf og dauði Grettis með hliðsjón af átökum kristni og heiðni.
8. Helstu andstæðingar Grettis: tafla.
9. Helstu stuðningsmenn Grettis: tafla.

Þemavinna

Einstaklingsvinna:

1. Stutt ritgerð um hetjudauða Illuga og Grettis. Samanburður. Veltið m.a. fyrir ykkur hvers vegna Grettir fékk ekki að deyja standandi.
2. Glámur og Þuríður fóstra önguls. Samanburður.

Hópvinna:

1. Grettir sem píslarvottur. Umræður. Meðal umræðupunkta gætu verið: a) átök kristni og heiðni í Grettlu, b) Grettir sem landhreinsunarmaður og draugabani, c) hvers vegna varð Grettir ekki sigraður án fjölkynngi, d) hver varð staða Grettis eftir dauðann.
2. Ljóð um Grettí í Drangey. Samanburður og túlkun.

3. hluti: Spesarþáttur

Efni

Priðji meginhluti sögunnar er Spesar þáttur og Þorsteins drómundar. Þessi frásögn hefur annað yfirbragð en hinir hlutarnir tveir: hér erum við komin í aðra veröld, framandi heim, og umskiptin eru snögg frá Drangey í norðri til Miklagarðs í austri, sögusviðið færst heimsenda á milli og í samræmi við það breytist stillinn og fær á sig yfirbragð þeirra ævintýra- og konungasagna sem þar eiga sinn heimavöll. Eins og Ónundur trúfótur er hetja fyrsta hluta og Grettir annars þá er Þorsteinn drómundur hetja hér og bætir sér upp granna handleggi með bragðvísi og söng. En þó ekki nema að hálfu leyti því Spes má kalla aðalhetju þessa þáttar og raunar fyrstu fullgildu kvenhetju þessarar sögu: hún leysir Þorstein úr dýflissu, það er hún sem leggur á ráðin um ástafundi þeirra og síðast en ekki síst er það hún sem leiðir söguna um síðir inn í helgan stein með lærdómslegri ræðu sinni.

Viðfangsefni

Ef að líkum lætur munu flestir kennarar fara hratt yfir sögu í þessum þætti. Þó er nauðsynlegt að nemendur hafi einhver kynni af þessum þætti og þeim er vorkunnarlaust að hraðlesa hann: hann er stuttur, atburðarásin hröð, persónur skýrar og ljóslifandi. Hér mætti t.d. leggja áherslu á þessi efni:

- a) bókmenntaleg einkenni, sagnaminni og still
- b) ástarþrífyrningur
- c) farsæl málalok í klaustri

Fræðimenn hafa bent á tengsl Spesarþáttar við tískubókmenntir í Evrópu á 13. og 14. öld, smásögur af ýmsum toga um ástamál, einkum þó ást í meinum. Í slíkum sögum er hetjan oft bragðarefur sem kemur ár sinni fyrir borð með hyggjuviti en ekki líkamsburðum, fávísir aðalsmenn fá makleg málagjöld, eiginmenn eru kokkálaðir en konan og elskhuginn fara með sigur af hólmi. Spesarþáttur virðist vera í aett við slika gleðileiki þó höfundur hafi bersýnilega sótt sér styrk til frásagnar Morkinskinnu af ástamálum Haralds konungs Sigurðarsonar og bregði fyrir sig útbreiddu minni um tvíræðan eið sem þekktastur er af Tristrams sögu.

Sverrir Tómasson hefur nýverið ritað grein um 'fabliaux' eða fábiljur (Hugleiðingar um horfna bókmenntagrein. *Tímarit Máls og menningar* (2) 1989, 211–26) og tengt við íslenskar bókmenntir. Hann skilgreinir þessa bókmenntagrein svona: „Þetta eru yfirleitt stuttar gamansögur í bundnu máli, hvert vísuord að jafnaði áttkvætt og ríma tvær og tvær línur saman. Talið er að um 150 slíkra sagna hafi varðveist og stendur blómaskeið þeirra allt fram undir 1350. Rúmt hundrað þessara sagna fjallar um samskipti kynjanna. Oftast er þá greint frá tveimur körlum og einni konu, sem nærri því alltaf er gift öðrum þeirra, en hinn er elskhugi hennar; hún felur hann venjulega einhvers staðar í húsi sínu þegar bóndi hennar er nálægur en gamnar sér við hann þess á milli. Sögurnar lýsa hörundarhungri á hinn ísmeygilegasta hátt og hvernig persónur fá það satt með eiginlegri fylli. Oftast fer elskhuginn með sigur af hólmi, en það ber við að eiginmaðurinn kemur upp um bragðvísí konu og eljara. Eitt megineinkenni þessara sagna er hve kvenfjandsamlegar þær eru; konan er ávallt flagð undir fögru skinni og ræður yfir fleiri vélabréogðum en paurnn sjálfur. Um persónur í bókmenntalegum skilningi er ekki að ræða heldur ákveðna hlutverkaskipan stéttu eða kynja. Still og málfar sagnanna er sérkennilegt, orðaleikir tíðir og skrauthörfum oft beitt. Orðfærið getur og oft verið mjög klúrt [...].“ (211). Síðar í greininni minnist Sverrir á sund Grettis og glímu við griðkonu (216) en hann fjallar ekki um Spesarþátt í þessu sambandi. Lýsing hans á efni flestra þessara sagna virðist falla vel að Spesar þætti þó þar sé lítið dvalið við 'hörundarhungur' og saðningu þess, og mynd Spesar sé heldur jákvæðari en mynd kvenna er allajafna í sögum af þessum toga.

Þá má vekja athygli nemenda á stíl þáttarins (sbr. *Inngang* xxiii); setningaskipan, lengd málsgreina, unglegum tökuorðum, mælskubréogðum. Hann undirstrikar breytt sögusvið og tíma, og hann býr okkur undir farsael málalok sögunnar þegar skötuhjúin ákveða að bæta fyrir syndir sínar og annarra með því að ganga í helgan stein; finna ættinni nýtt 'bjarg'.

Ýmis verkefni úr sögunni allri

1. Einstakar persónur:

- Grettir Ásmundarson (útlit, skapgerð, líkamsburðir, kveðskapur, orðlist, örlog)
- Atli, Illugi og Þorsteinn drómundur; þrjár greinar af sama meiði.
- Ásdís á Bjargi.
- Þorbjörn öngull (þernska, útlit, skapgerð, líkamsburðir, örlog).
- Þorbjörn glaumur.
- Þuríður fóstra Þorbjarnar önguls.
- Spes.

Persónurgerðir

- Helstu karlhetjur sögunnar (Önundur tréfótur, Grettir, Atli, Illugi, Þorsteinn drómundur, Hallmundur).
- Helstu kvenhetjur sögunnar (Ásdís, Þorbjörg, Þuríður, Steinvör, Spes).
- Hvaða höfðingjar á Íslandi koma helstir við sögu og hver er afstaða þeirra til Grettis. Hvers vegna tekur enginn þeirra hann undir sinn verndarvæng. Munið eftir: Skaftha Þóroddssyni, Barða Guðmundssyni, Vermundi mjóva, Guðmundi ríka, Snorra goða, Þórhalli Ásgrímssyni og Hjalta Þórðarsyni.
- Allmargir karlar í Grettlu eru oflátar eða montrassar. Berið þá saman. Munið eftir: Birni í Sálfta, Gísla Þorsteinssyni og Þóroddi Snorrasyni.

Samanburður:

- Karlar og konur í Grettlu. Hlutverk og staða (t.d. með hliðsjón af Ásdísi á Bjargi og Ásmundi, Vermundi mjóva og Þorbjörgu digru, Þuríði fóstru og Þorbirni öngli).

- b) Helstu andstæðingar Grettis (t.d. Auðun, Björn og bræður hans, Glámur, Þórir í Garði, Gísli Þorsteinsson, tröllin í Bárðardal, Þóroddur Snorrason, Þorbjörn öngull, Þuriður).
- c) Þrír andstæðingar Grettis og Atla heita Þorbjörn, þ.e. Öxnamegin, Ferðalangur og Öngull. Fjórði maðurinn sem ber þetta nafn er Gláumur. Berið þessa menn saman, hlutverk þeirra og áhrif á framvindu sögunnar.
- d) Berið saman Ásdísi á Bjargi og Þuriði fóstru Önguls, persónu, hlutverk og stöðu.
- e) Berið saman Grettir og Þorbjörn öngul, persónu, hlutverk og stöðu.
- f) Samanburður á Grettir og Glámi. Hafið m.a. þetta í huga: eftir glímu þeirra Gláms má heita að Grettir fái það hlutverk helst að fást við berserk og illvættir; þegar hann syndir eftir eldi í Noregi halda Þórissynir hann vera illvætti; er hann kemur á Mýrar og síðar í Skagafjörð þykir bændum á báðum stöðum sem mikill vágestur sé kominn í héraðið.

2. Samanburður og tenging

- a) Grettir Ásmundarson og hetjur samtímans. Hvað er líkt og hvar skilur á milli?
- b) Grettir og Þór. Báðir hafa það hlutverk helst að lemja á tröllum, útlit er ápekk, líkamsburðir miklir.
- c) Þorbjörn öngull og Óðinn, Þuriður fóstra hans og völvan í Völuspá.
- d) Grettir og Þorsteinn drómundur.

3. Hetjan

- a) Grettir Ásmundarson og hetjur samtímans. Hvað er líkt og hvar skilur á milli?
- b) Þrjár ólíkar hetjur: Atli, Grettir og Þorsteinn drómundur.

4. Samfélagsmynd:

- a) Grettir sem tímaskekkja. Má færa að því rök að Grettir sé heldur seint á ferðinni, hann hefði orðið gæfusamari ef hann hefði átt samleid með forföður sínum Önundi tréfæti?
- b) Viða í Grettlu má finna dæmi um andúð á bændum og búaliði, einkum þeim sem ekki eru ættgögufir eða goðorðsmenn (sbr. t.d. Þórhall í Forsæludal og bændur í Vatnsfirði). Veltið fyrir ykkur hugsanlegri stéttarstöðu höfundar. Gæti hann hafa verið prestur? Haldið þið að hann hafi verið auðugur? Hvar ætli hann hafi búið?
- c) Grettir sem uppreisnarseggur gegn ætt og samfélagi.

5. Mál og stíll:

- a) Málshættir og orðatiltæki sem hluti af persónusköpun.
- b) Málshættir og orðatiltæki: helstu efnisflokkar.
- c) Málshættir og orðatiltæki: nýsköpun höfundar (sbr. dæmi).
- d) Hlutverk veðurfarslysinga (t.d. í Glámsþætti og Drangeyjarþætti).
- e) Dæmi um myndmál og líkingar í Grettlu.
- f) Samanburður á stíl hlutanna þriggja, Önundar þáttar, sögu Grettis og Spesar þáttar.

6. Grettir og þjóðsögurnar:

- a) Þjóðsagnaefni í Grettlu.
- b) Grettir í yngri þjóðsögum.
- c) Örnefni tengd Grettir.
- d) Grettla og útilegumannasögur síðari alda (t.d. hliðsjón af Fjalla-Eyvindi).

7. Grettla og samtímbókmennir okkar

- a) Unglingar í uppreisn (sögur valdar með tilliti til aðstæðna) og Grettir.
- b) Utangorðsmenn í hlutverki hejtunnar; dæmi úr kvíkmyndum.
- c) Grettla og Eyjabækur Einars Kárásonar: hin glæsilega en gæfusnauða hetja (Grettir og Baddi).

8. Grettla sem ferðasaga:

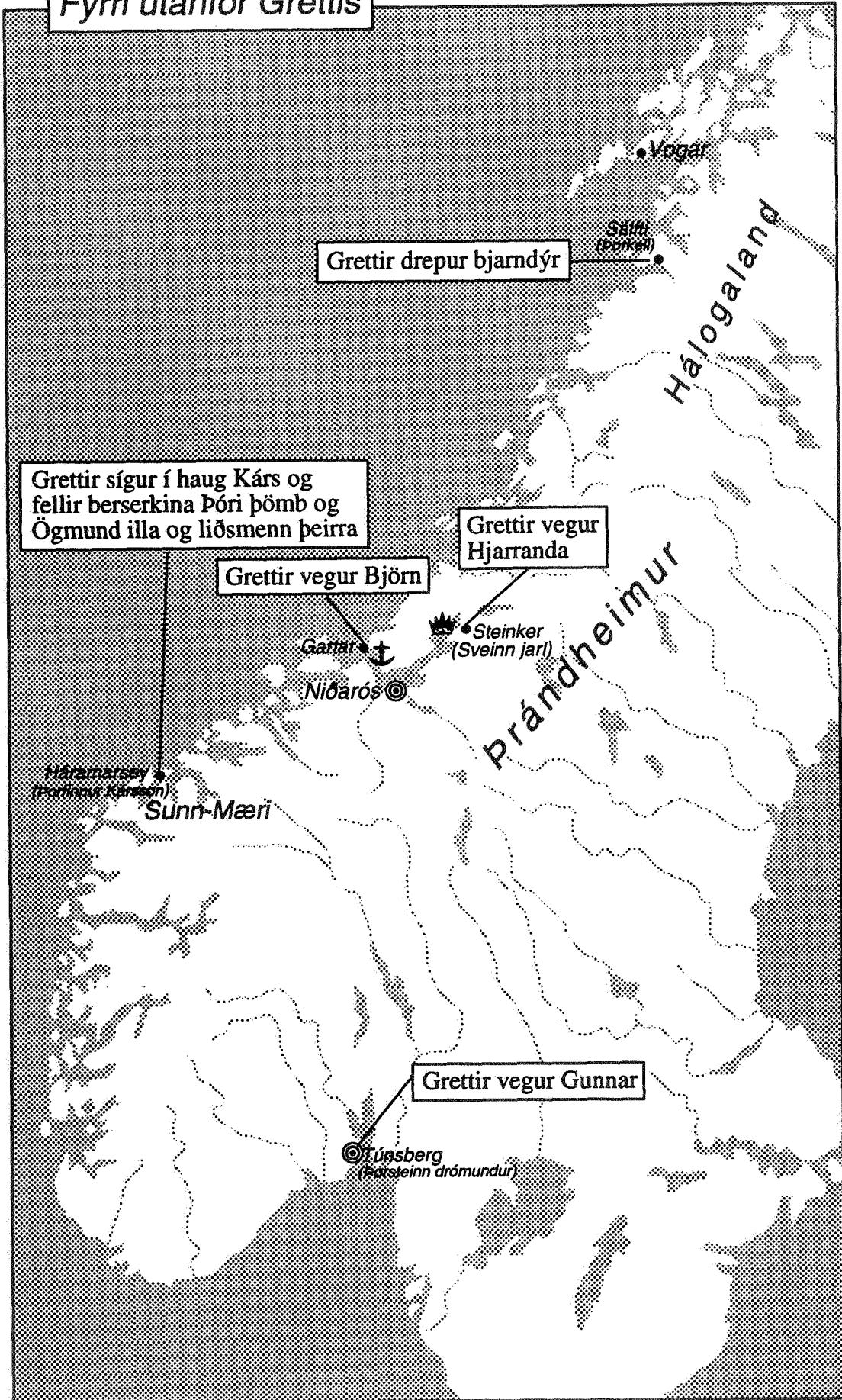
- a) Frá kristni til heiðni. Í fyrsta hluta eru heiðnir víkingar á sögusviðinu, í öðrum Grettir sem einkum tekst á við heiðnar vættir, í þeim þriðja er sagan leidd í helgan stein.
- b) Grettla sem bókmennitalegt ferðalag: í fyrsta hluta sækir höfundur efni og stíl einkum til Landnámu, í öðrum hluta dregur sagan dám af öðrum Íslendinga sögum og höfundur bregður fyrir sig frásagnareinkennum sem við þekkjum nú einkum úr þjóðsögum og ævintýrum, í þriðja hluta sver sagan sig í ætt við riddarasögur og konungasögur.
- c) Hringferð Grettis í útlegðinni (sbr. landakort).

Leiðréttigar

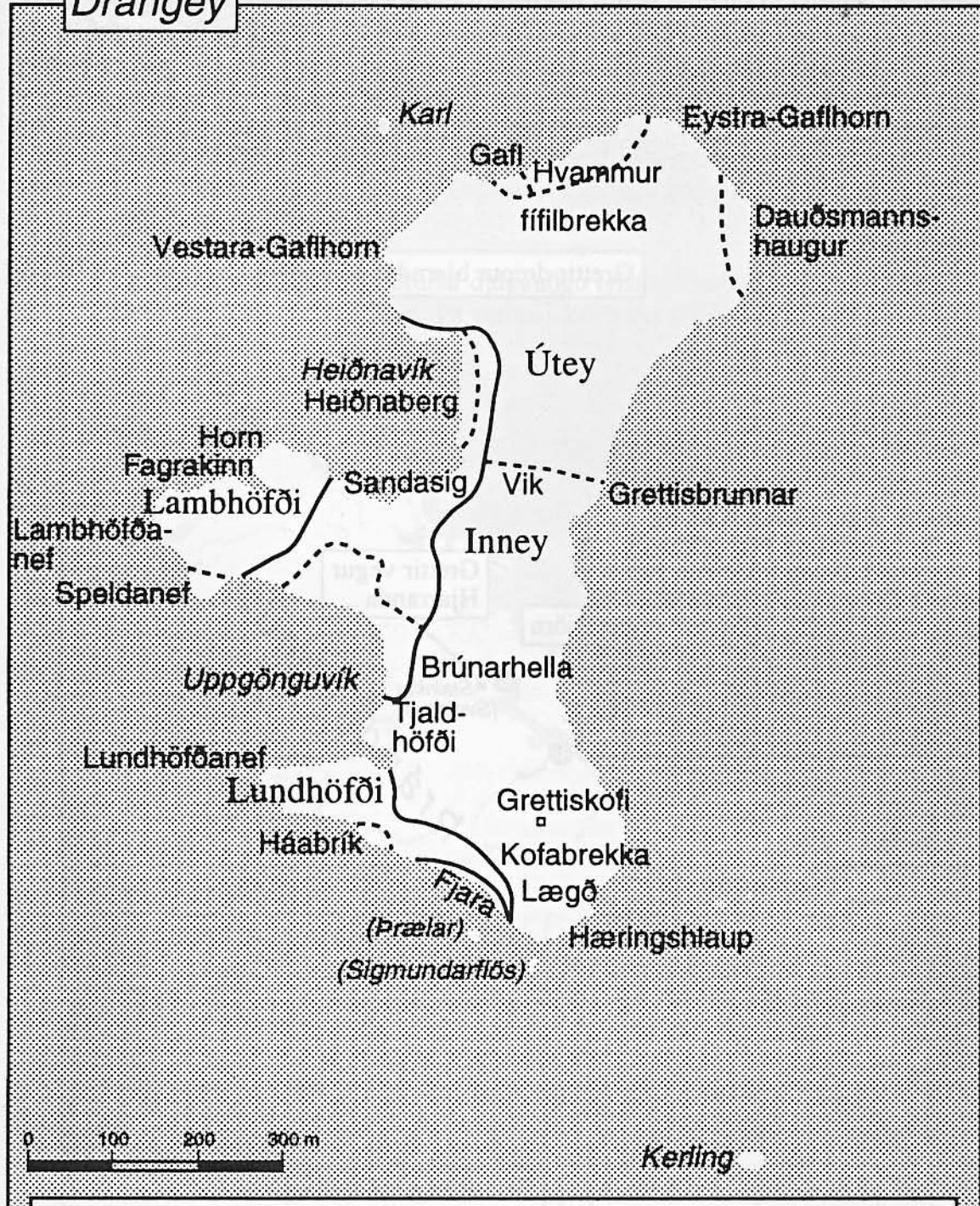
Því miður hef ég rekist á fáeinarr villur í útgáfunni, sumar nokkuð bagalegar. Kennrar eru beðnir um að fáera þessar inn (og benda mér á aðrar þær sem verða á vegi þeirra við yfirferð):

- xix Í neðstu línu atburða í fimmtu töflu segir að Grettir takist á við Þórodd *Sveinsson*. Þar á að sjálfsögðu að standa Þórodd *Snorrason*.
- xxxvii Í 12. línu hefur nafn Þórodds *drápustúfs* misritast þannig að hann er kallaður Þorbjörn.
- 242 Í ættartölunni hefur nafn Auðar djúpauðgu lyfst nokkuð: hún á að standa jafnfætis Þorsteini bónda sínum. Þá verður ekki betur séð Konal sé kvenkenndur í töflunni: Kona1.

Fyrri utanför Grettis

Drangey

Aðeins fáein örnefni í Drangey eru nefnd í Grettu. Hér er stuðst við kort Kolbeins Kristinssonar (1948) og ábendingar Kristjáns Eiríkssonar íslenskufræðings. Rétt er að hafa í huga að Drangey hefur minnkað mjög frá því sem hún var á 11. öld og erfitt er að ætla hvar uppganga og stigar hafa þá verið. Menn hafa þó getið sér þess til að það muni hafa verið við Lundhöfða.

Hringferð Grettis í útlögðinni

